

Falsifikovanje isprave u crnogorskom krivičnom pravu

Objektivna obilježja bića krivičnog djela falsifikovanja isprave jesu radnja izvršenja i objekt radnje. Analizirajući i objašnjavajući ta obilježja, autor kritički preispituje zakonsko rješenje u Krivičnom zakoniku Crne Gore. Specifičnost ovog rješenja, a to je da se kao oblik radnje izvršenja predviđa i izdavanje prave ali neistinite isprave, ne može se pravdati kada je riječ o privatnim ispravama. Takođe, i podizanje na rang radnje izvršenja pripreme radnje nabavljanja lažne ili neistinite isprave radi upotrebe, kriminalnopolitički je dubiozno. Rad se bavi i brojnim spornim pitanjima koja se javljaju u primjeni ovog krivičnog djela. Imajući u vidu argumente i stavove zastupane u teoriji i praksi, daju se određeni odgovori na ta pitanja počev od razlikovanja pravljenja lažne i preinačenja prave isprave pa do pitanja šta se može (ili ne može) smatrati lažnom, odnosno preinačenom ispravom uz naglasak na neke vrste isprava koje imaju veliki praktični značaj (tzv. povezane isprave, korišćenje fotokopija, pitanje očiglednog, grubog falsifikata, izdavanje isprave od strane drugog lica ali uz saglasnost onoga u čije ime ispravu izdaje, falsifikovanje nevažećih i pravno nepostojećih isprava i dr.). Određena pažnja posvećena je i, u dosadašnjoj literaturi zapostavljenog pitanja, da li se računarski podatak (i pored izričite zakonske odredbe) može smatrati ispravom kao objektom ovog krivičnog djela.

Ključne riječi: crnogorsko krivično pravo, falsifikovanje isprave, lažna isprava, preinačena isprava, neistinita isprava, upotreba falsifikovane isprave

Uvod

Crnogorsko krivično pravo u vrijeme kada je nastajalo u svom savremenom vidu, nije pružalo posebnu krivičnopravnu zaštitu ispravama i funkciji koju one vrše u pravnom saobraćaju. Dva crnogorska zakona iz XIX vijeka ni implicitno ne nagovještavaju da je falsifikovanje isprave djelo koje je bilo kažnjivo.¹ U toku

* Redovni profesor, Fakultet pravnih nauka UDG. Pravni fakultet u Beogradu (u penziji), e-mail: zoran.stojanovic@udg.edu.me.

¹ Up. P. Stojanović, *Zakonik Vladike Petra I i Danilov zakonik, Istorijsko-pravna studija*, Cetinje, 1982. Isprava se spominje u propisu člana 90 Danilovog zakonika, odnosno obaveza njenog izdavanja od strane povjerioca, tj. lica koje daje novac uz kamatu (*Ibid.*, str. 94). Pošto je visina kamate tim propisom bila ograničena a i nju je trebalo upisivati u knjigu, vjerovatno je da je bilo i slučajeva da se upisuju neistiniti podaci ili da se ona falsifikuje. Međutim, Danilovim zakonikom nije bila propisana sankcija za falsifikovanje te, ili bilo koje druge isprave.

XIX vijeka nema podataka o tome da se za ovo djelo sudilo i kažnjavalo. Iako zbog opšte nepismenosti u tadašnjoj Crnoj Gori isprava nije bilo mnogo, a zbog nerazvijenosti pravnog saobraćaja nije postojao ozbiljniji interes potencijalnih učinioca za njihovo falsifikovanje pa je i zbog toga ono bilo rijetko,² ne bi se moglo tvrditi da one nijesu imale značaj u Crnoj Gori i da nije bilo pojedinih slučajeva njihovog falsifikovanja, odnosno upotrebe falsifikovanih isprava.³ Krivično djelo falsifikovanja isprave se unosi u crnogorsko pravo tek Krivičnim zakonikom iz 1906. godine. Preuzeto je rješenje iz Kaznitelnog zakonika Srbije iz 1860. godine (§ 147 u oba zakonika).⁴ KZ Crne Gore je nastavio da važi na njenoj teritoriji i poslije nastanka države SHS sve do stupanja na snagu KZ-a Kraljevine Jugoslavije 1. januara 1930. godine, koji je predviđao više krivičnih djela koja su se odnosila na

² U Bogišićevoj anketi o sudskom postupku iz 1873. godine na pitanje 24. da li se u postupku pred sudom koriste pismene isprave, odgovor je da su one bile veoma rijetke i da je u nedostatku pisanog ugovora dokaznu snagu imao i otisak prsta (umogućen u razmućeni barut) koje su ugovorne strane stavljale na papir. Na pitanje u anketi „biva li falsifikacija?“, nije dat odgovor. Up. V. Bogišić, *Sudski postupak u Crnoj Gori* (Popis iz godine 1873), priredio S. Borovski, *Zapisi*, sv. 2, 1939, str. 85.

³ Objašnjenje zašto su se u krivičnom postupku u Crnoj Gori koristila neka arhaična dokazna sredstva jeste to da su ona bila „objektivna nužnost u društvu u kome su, zbog skoro opšte nepismenosti, pismene isprave izuzetne“. P. Stojanović, *Nastajanje savremenog prava u Crnoj Gori* (1850–1900), Titograd, 1991, str. 82. Izuzetak su bili primorski gradovi. Tako, Statut Budve u CXXV poglavlju predviđa kažnjavanje ako neko „podnese sudu lažnu notarsku ispravu bez svjedoka ili sa nečim dodatim što je sumnjivo ili ispravu bez svjedoka ili koja ne potiče od pravog notara.“ Up. *Srednjovjekovni Statut Budve* (priredili M. Luketić i Ž. Bujuklić), Budva 1988, str. 41.

⁴ Kao crnogorski Krivični zakonik je usvojen tekst Kaznitelnog zakonika Srbije iz 1860. godine sa svim njegovim brojnim izmjenama i dopunama. I u Ukazu Knjaza Nikole u članu 1 stoji „da se za Knjaževinu Crnu Goru usvoji Kriminalni (Kaznitelni) Zakonik bratske nam Kraljevine Srbije s izmjenama i dopunama prema našim prilikama i pravnim običajima i da se oštampa u naročito izdanju“ (*Krivični zakonik za Knjaževinu Crnu Goru*, Cetinje, K. C. Državna štamparija, 1906, str. 4). Nije sasvim jasno na šta se u citiranoj rečenici odnosi „s izmjenama i dopunama“. Činjenica je da je preuzet novelirani tekst KZ-a Srbije sa svim njegovim izmjenama i dopunama do 1906. godine, ali i činjenica je da Zakonik nije mijenjan u skladu sa „našim prilikama i običajima“, ako je to bila intencija Ukaza. Izuzetak je poznata odredba paragrafa 156. a („Ko ubije čovjeka vrhu svoje žene neće se kazniti“) koja ne postoji u srpskom zakoniku i koja predstavlja zakonsko preuzimanje norme crnogorskog običajnog prava, odnosno norme iz Danilovog zakonika (pravilo sedamdeset drugo). Među ostalim razlikama jedva da se može naći neka koja je suštinskog karaktera. One se pretežno tiču osavremenjivanja jezika jer je KZ Srbije zadržao neke arhaične izraze i jezičke konstrukcije i pored svojih brojnih izmjena i dopuna. Detaljnije bavljenje ovim pitanjem nije u vezi sa temom ovog rada. Cilj ove napomene je da se samo ukaže na to da je identično rješenje u pogledu falsifikovanja isprave posljedica toga što je KZ Srbije, sa rijetkim suštinskim intervencijama, u cjelini preuzet kao Krivični zakonik Crne Gore 1906. godine.

falsifikovanje isprave. Na teritoriji Crne Gore od 1951. godine važi KZ FNRJ sve do stupanja na snagu Krivičnog zakona Socijalističke Republike Crne Gore 1977. godine koji je 1993. zamijenjen Krivičnim zakonom Republike Crne Gore. Oba zakona su propisivala krivično djelo falsifikovanja isprave, kao i posebne slučajeve falsifikovanja isprave. Najzad, 2003. godine, donošenjem sada važećeg Krivičnog zakonika Crna Gora usvaja rješenje koje bez izmjena važi do danas, i koje će biti predmet razmatranja u ovom radu.

Krivično djelo falsifikovanja isprave iz člana 412 Krivičnog zakonika Crne Gore je, prema kriterijumu objekta krivičnopravne zaštite, svrstano u krivična djela protiv pravnog saobraćaja (glava trideset treća). Za razliku od ostalih (malobrojnih) krivičnih djela iz te glave koja se odnose ili na neke posebne isprave, ili na neke posebne načine falsifikovanja isprava, ono je opšteg karaktera. I posebni slučajevi falsifikovanja isprave, iako propisani u zasebnom članu (član 413), u tijesnoj su vezi sa krivičnim djelom falsifikovanja isprave. Jedino se za falsifikovanje službene isprave (član 414) može reći da predstavlja suštinski drugačije krivično djelo prema načinu izvršenja i svojstvu izvršioca. Propisana je kao zasebno krivično djelo i jedna podvrsta falsifikovanja službene isprave, a to je navođenje na ovjeravanje neistinitog sadržaja (član 415).

Osnovni oblik krivičnog djela falsifikovanja isprave (član 412 stav 1) čini lice koje napravi lažnu ispravu, izda neistinitu ispravu ili preinači pravu ispravu u namjeri da takvu ispravu upotrijebi kao pravu ili koje takvu lažnu ili neistinitu ispravu upotrijebi kao pravu ili je nabavi radi upotrebe. Pokušaj je kažnjiv jer je to izričito propisano (član 412 stav 3). Teži oblik postoji onda kada se djelo učini u pogledu određenih vrsta isprave: javne isprave, testamenta, mjenice, čeka, javne ili službene knjige ili druge knjige koja se mora voditi na osnovu zakona (član 412 stav 2).

Rješenje u KZ-u Crne Gore ne pravi razliku između materijalnog i intelektualnog falsifikovanja, jer sa pravljenjem lažne i preinačenjem prave isprave (materijalni falsifikat) izjednačava izdavanje neistinite (prave) isprave i njenu upotrebu, što predstavlja intelektualni falsifikat. Pitanje opravdanosti tog rješenja zaslužuje da mu se u radu pokloni posebna pažnja.

Iako spada u red „klasičnih“ krivičnih djela koje odavno postoji u krivičnom pravu, prilikom propisivanja, a još u većoj mjeri prilikom primjene, javljaju se ozbiljne nedoumice u pogledu određenih pravnih pitanja koja se tiču radnje izvršenja i objekta radnje (isprave). U ovom radu će se razmotriti neka od tih pitanja, što bi trebalo da doprinese boljem razumijevanju i ispravnijoj primjeni ovog važnog krivičnog djela.

1. Radnja izvršenja

Radnja izvršenja osnovnog oblika (stav 1) jeste pravljenje lažne isprave, izdavanje neistinite isprave kao i preinačenje prave isprave. Takođe je kao radnja izvršenja propisana upotreba lažne ili preinačene isprave kao prave i nabavljanje lažne ili preinačene isprave radi upotrebe.

1.1. Pravljenje lažne i preinačenje prave isprave

Pravljenje lažne i preinačenje prave isprave obično se naziva materijalnim falsifikatom. Ovo zbog toga što se u ispravi lažno navodi da je ispravu izdalo lice koje to zaista nije učinilo (falsifikovanjem potpisa) ili se mijenja sadržina isprave (brisanjem, prepravljanim, dodavanjem i dr.), tako što ona ne odgovara prvobitno izdatoj pravoj ispravi. Dakle, pravi se lažna isprava ili preinačuje prava tako što se ona fizički, odnosno materijalno stvara ili mijenja. Lažna isprava ne potiče od lica koje je na njoj označeno kao izdavalac, dok se pod preinačenom ispravom podrazumijeva ona isprava u kojoj je bitno izmijenjen njen sadržaj.⁵ Ovaj kriterijum koji nudi starija sudska praksa, iako nije sasvim pouzdan za razlikovanje lažne i preinačene isprave, ipak je u načelu prihvatljiv. U teoriji i sudskoj praksi zastupa se i stav da ne može postojati krivično djelo falsifikovanja isprave ni u jednom od predviđenih oblika u slučaju da je isprava sa neistinitom sadržinom napravljena i izdata od strane lica koje je na njoj označeno kao njen izdavalac.⁶ Pošto je u KZ-u Crne Gore kao oblik radnje izvršenja propisano i izdavanje neistinite isprave (vid. dolje pod 1.2), stvari stoje drugačije. Za procjenu da li postoji lažna ili preinačena isprava, nema sumnje, veliki značaj ima utvrđivanje činjenice ko je njen izdavalac, ali ne i za utvrđivanje da li je izdata neistinita isprava, što KZ Crne Gore takođe propisuje kao oblik radnje izvršenja. Ta isprava nije ni lažna ni preinačena, već je to isprava sa neistinitom sadržinom. Inače, izdavalac prave isprave, kako sa istinitom tako i sa neistinitom sadržinom, može biti ne samo fizičko, nego i pravno lice.⁷

Radnja pravljenja lažne isprave sastoji se u pravljenju nove isprave čiji su elementi lažni. Vladajuće shvatanje u teoriji i sudskoj praksi polazi od toga da je za pojam pravljenja lažne isprave (i njegovog razlikovanja od preinačenja prave isprave) neophodna nepodudarnost između izdavaoca naznačenog u ispravi i stvarnog izdavaoca (u

⁵ Taj stav je odavno prihvaćen u sudskoj praksi. Tako, na primjer, zaključak sa Savetovanja Vrhovnog suda Jugoslavije i republičkih sudova iz 1965. godine.

⁶ Up. Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, 2020, str. 1057. Taj stav je ispravan sa aspekta zakonskog rješenja u KZ Srbije.

⁷ Ispravu u ime pravnog lica izdaju njegovi organi, odnosno ovlašćena fizička lica u pravnom licu. I udruženja koja nemaju status pravnog lica mogu biti izdavaoci isprava. Za njemačko pravo, a nema razloga da to ne važi i za crnogorsko pravo, vid. Cramer/Heine u: Schönke/Schröder, *Strafgesetzbuch, Kommentar*, 28. Auflage, München, 2010, p. 2505.

stvari, onoga ko pravi lažnu ispravu). Presudno je da ispravu nije izdalo ono lice koje je u ispravi (lažno) označeno kao njen izdavalac.⁸

Smatra se da pravljenje lažne isprave postoji i onda kada se pravi djelimično lažna isprava, tj. kada se koriste neki pravi elementi isprave.⁹ To bi, prema tom shvatanju, bio slučaj kada se na pravoj ispravi osim postojećih dodaju ili brišu neki potpisi. Kod preinačenja prave isprave, za razliku od djelimičnog pravljenja lažne isprave, mijenjaju se neki njeni djelovi, odnosno elementi koji se tiču njene sadržine, čime ona dobija karakter falsifikovane isprave. Kod pravljenja djelimično lažne isprave dodaju se (uz postojeće) izdavaoce i oni koji ispravu nijesu izdali, ili se brišu neki od postojećih izdavaoca, tj. izmjene se odnose na izdavaoce isprave, a ne na sadržinu.¹⁰ Ako bi se prihvatilo mišljenje da je moguće djelimično pravljenje lažne isprave, teško bi se mogao razlikovati taj oblik od preinačenja prave isprave, a javio bi se i problem razgraničenja sa nekim posebnim slučajevima falsifikovanja isprave iz člana 413 (npr. popunjavanje praznog formulara na kome je već stavljen potpis ili pečat). Dodavanjem ili brisanjem potpisnika, isprava mijenja suštinski svoj značaj i smisao (bez obzira na to što djelimično ostaje prava isprava). Ali, da li je to dovoljno da se tvrdi da time nastaje nova, lažna isprava ili je riječ o preinačenju prave isprave, teško je odgovoriti. Ako je unošenje lažnog podatka o izdavaocu isprave presudan kriterijum, onda je odgovor potvrđan. Treba imati u vidu i to da neki posebni slučajevi falsifikovanja isprave predviđeni u članu 413 KZ-a teško mogu da se svrstaju ili u pravljenje lažne isprave ili u preinačenje prave isprave (oni su i propisani zato što se ne mogu podvesti pod radnju izvršenja osnovnog oblika falsifikovanja isprave).¹¹ Osim što je razlikovanje između pravljenja potpuno lažne isprave i pravljenja djelimično lažne isprave teško napraviti, ono nema neki praktični značaj.

Smatra se, prema vladajućem shvatanju, da preinačenje prave isprave postoji onda kada je izdavalac pravi, ali je sadržina isprave mijenjana. Pri tome se obično naglašava da izdavalac mora ostati nepromijenjen.¹² Rijetko se nailazi na mišljenje da preinačenje prave isprave postoji i onda kada je mijenjan potpis izdavaoca, odnosno podaci o

⁸ Up. u ranijoj jugoslovenskoj literaturi T. Živanović, *Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije, Posebni deo*, II knjiga sv. 2, Beograd, 1936, str. 16. Ono je zastupano i u savremenoj stranoj literaturi. Pravljenje lažne isprave uvijek podrazumijeva obmanu o identitetu izdavaoca isprave. Vid. npr. Th. Fischer, *Strafgesetzbuch und Nebengesetze*, 67. Auflage, München, 2020, p. 2156.

⁹ Vid. npr. J. Tahović, *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, 1957, str. 586.

¹⁰ Vid. Komentar krivičnih zakona SR Srbije, SAP Kosova i SAP Vojvodine, grupa autora, redakcija N. Srzentić, Beograd, 1981, str. 692.

¹¹ Tako, ako se u hartiju, blanket i dr. na koju je stavljen potpis ili pečat neovlašćeno unese određena izjava, tj. ako se ne pravi potpuno nova lažna isprava već se koriste elementi prave isprave, po pravilu se time ostvaruje obilježje posebnog slučaja falsifikovanja isprave iz člana 413 tačka 1.

¹² Up. R. Rengier, *Strafrecht Besonderer Teil II, Delikte gegen die Person und die Allgemeinheit*, 3. Auflage, München, 2000, p. 213.

izdavaocu.¹³ To mišljenje je, s osnovom, podvrgnuto kritici.¹⁴ Kada je u pitanju preinačenje prave isprave, izdavalac mora ostati pravi, preinačenje ne smije da se tiče izdavaoca jer u suprotnom bi to predstavljalo pravljenje lažne isprave.¹⁵ Izmjene sadržine isprave mogu biti učinjene na vrlo različite načine, pa stoga nema potrebe ni primjera radi navoditi neke od tih načina.¹⁶ Važno je istaći da one moraju da budu značajne, tj. da se odnose na bitne elemente koji mijenjaju smisao i sadržinu isprave.¹⁷

Pravljenje lažne i preinačenje prave isprave podrazumijeva postojanje namjere da se isprava upotrijebi kao prava. Bez te subjektivne usmjerenosti, nema ni radnje izvršenja ovog krivičnog djela. Namjera treba da bude upravljena na to da se isprava upotrijebi kao prava od strane bilo kog lica (dakle, kako od strane izvršioca, tako i od strane nekog drugog lica). Nije dovoljna samo svijest o tome da bi neko mogao da falsifikovanu ispravu upotrijebi kao pravu. Ta namjera ne mora postojati za sve vrijeme preduzimanja radnje izvršenja. Dovoljno je da se ona formira prije nego što je radnja izvršenja dovršena. Ako bi do nje došlo poslije pravljenja lažne, odnosno preinačenja prave isprave krivično djelo ne bi postojalo osim u slučaju da je takva isprava upotrijebljena. Tada bi postojao oblik čija je radnja izvršenja upotreba falsifikovane isprave, a ne njeno pravljenje, odnosno preinačenje.

1.2. Izdavanje neistinite isprave

Kao što je rečeno, jedna od radnji izvršenja koja je sadržana u zakonskom opisu jeste i izdavanje neistinite isprave. Ovo rješenje u crnogorskom KZ-u se kriminalnopolitički ne može pravdati. Nije sporno da i isprava koja sadrži istinite činjenice može biti lažna, odnosno da i pravljenje i upotreba takve isprave predstavlja oblik radnje

¹³ Tako *Komentar krivičnih zakona SR Srbije, SAP Kosova i SAP Vojvodine, op. cit.*, str. 693. To shvatanje nije ni dosljedno i u kontradikciji je sa zastupanim shvatanjem u navedenom Komentaru o djelimičnom pravljenju lažne isprave (vid. nap. 10).

¹⁴ K. Perović, *Falsifikovanje isprava — u zakonodavstvu, pravnoj nauci i sudskoj praksi*, Nikšić, 1989, str. 71. I Lazarević odbacuje to shvatanje ističući da bi se, ukoliko bi izmjene bile takve da promijene porijeklo isprave, odnosno da drugo lice bude označeno kao izdavalac, radilo o pravljenju lažne isprave a ne preinačenju prave isprave. Lj. Lazarević, *Krivično pravo, posebni deo*, Beograd, 1981, str. 657.

¹⁵ To je mišljenje prihvaćeno i u inostranoj literaturi i sudskoj praksi. Tako, na primjer, ako učinilac zamijeni originalni potpis svojim sopstvenim potpisom, ne vrši preinačenje prave isprave već to predstavlja pravljenje lažne isprave. Vid. U. Kindhäuser, *Strafgesetzbuch, Lehr- und Praxiskommentar*, 3. Auflage, Baden-Baden, 2006, p. 969.

¹⁶ O tome vid. K. Perović, *op. cit.* str. 71.

¹⁷ Da se mora raditi o bitnoj promjeni sadržine isprave, naglašava T. Živanović, *op. cit.*, str. 21. Vid. i V. Kambovski, *Kazneno pravo, Poseben del*, Skopje, 2003, str. 554.

izvršenja.¹⁸ S druge strane, i isprava koja nije lažna može da sadrži neistinite podatke. Zato činjenica da li isprava sadrži ili ne sadrži neistinite podatke nije kriterijum za određivanje pojma falsifikovane isprave. Argument da je i izdavanje prave isprave koja sadrži neistinite podatke u istoj mjeri štetno po pravni saobraćaj te da ga stoga treba izjednačiti sa pravljjenjem lažne isprave,¹⁹ nije ubjedljiv. Taj argument ima određenu težinu samo kod službenih isprava, odnosno javnih isprava, te je stoga kod falsifikovanja službene isprave to i predviđeno kao radnja izvršenja (unošenje neistinitih podataka ili ovjera službene isprave sa neistinitim sadržajem: član 414). Kada su u pitanju druge vrste isprava (privatne), nema opravdanja da se proglasi krivičnim djelom i izjednači sa pravljjenjem lažne isprave unošenje neistinitih podataka u pravu ispravu koju neko lice sastavlja. Sâmo laganje nije krivično djelo i ne bi trebalo praviti razliku da li je ono usmeno ili je učinjeno u pisanoj formi. Taj argument je opšteprihvaćen i to ne samo u evropskom kontinentalnom, već i u anglosaksonskom krivičnom pravu.²⁰ Niti postoji neko generalno pravo na istinu, niti bi ono bilo podobno da se štiti krivičnim pravom. To je arhaično rješenje koje pripada prošlosti kada se nije pravila razlika između lažne i neistinite isprave i kada je falsifikovanje isprave, po pravilu, bilo neraskidivo vezano za krivično djelo prevare.²¹ Istorijski posmatrano, to je koncepcija koja potiče još iz antičkog rimskog prava, a bila je dominantna i u srednjem vijeku kada je zastupana od strane glosatora. Za krivična djela falsifikovanja (*crimen falsi*), prema toj koncepciji, bilo je odlučujuće da li je nešto neistinito, da li je došlo do iskrivljavanja stvarnosti, odnosno istine (*mutatio veritatis*).²² Danas je kod krivičnih djela falsifikovanja isprave od te koncepcije ostao samo termin, dok je za falsifikovanu ispravu presudno da ona nije prava, a da li je njena sadržina istinita ili nije kod (privatnih) isprava je irelevantno. Opšte je prihvaćeno da nema potrebe

¹⁸ U teoriji i praksi je usvojeno mišljenje da za pojam lažne, odnosno falsifikovane isprave „nije od značaja da li je izjava, koja je u ispravi data, lažna ili tačna“. D. Atanacković, *Krivično pravo, posebni deo*, Beograd, 1981, str. 555. U stranoj literaturi vid. npr. Th. Fischer, *op. cit.*, p. 2155.

¹⁹ Na to mišljenje se moglo naići u starijoj jugoslovenskoj literaturi. Međutim, ispravno se već tada ukazivalo na neprihvatljivost tog shvatanja. Njega, sa osnovom, kritikuje Perović. Up. K. Perović, *op. cit.*, str. 69. Ni Krivični zakon Republike Crne Gore iz 1993. godine nije sadržao izdavanje neistinite isprave kao radnju izvršenja krivičnog djela falsifikovanja isprave (član 207). Up. Z. Stojanović, O. Perić, *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije i Republike Crne Gore s objašnjenjima*, Beograd, 1996, str. 485.

²⁰ Tako, u engleskom pravu se odavno pravi razlika između neistine u pravoj ispravi (što nije kažnjivo) i lažne isprave što jeste kažnjivo. Up. *Kenny's Outlines of Criminal Law*, Cambridge, 1962, p. 375.

²¹ O tome detaljno vid. M. Brockhaus, *Die Urkundenfälschung und die Strafflosigkeit der „schriftlichen Lüge“ Ein Erklärungsversuch aus historischer Sicht bis zum Reichsstrafgesetzbuch von 1871*, *ZIS* 11/2008, pp. 556–564.

²² Up. L. E. Rojas, *Dogmengeschichte der Urkundefälschung*, in: *Grundlagen und Dogmatik des gesamten Strafrechtssystems, FS für W. Frisch*, Berlin, 2013, p. 946.

za posebnom krivičnopravnom zaštitom u slučaju izdavanja (privatnih) neistinitih isprava, tj. isprava sa neistinitom sadržinom.²³ Ukoliko je došlo do upotrebe prave (privatne) isprave sa neistinitom sadržinom, po pravilu će se raditi o krivičnom djelu prevare ako je na taj način neko doveden ili održavan u zabludi da bi učinio nešto na štetu svoje ili tuđe imovine.

Postojeće rješenje u članu 412 KZ-a Crne Gore, između ostalog, vodi i tome da se gubi jasna granica između falsifikovanja isprave (materijalnog falsifikata) i falsifikovanja službene isprave (intelektualnog falsifikata). Čini se da je dosta olako i bez ozbiljnijeg preispitivanja u KZ-u Crne Gore svojevremeno prilikom pripreme njegovog nacрта kao oblik falsifikovanja isprave unijet i oblik čija radnja izvršenja je izdavanje neistinite isprave.²⁴ Sudskoj praksi, naravno, ne treba zamjeriti što primjenjuje ovo rješenje. Ono je kriminalnopolitički sporno, ali u primjeni uglavnom ne zadaje neke posebne probleme u vezi sa utvrđivanjem neistinitosti sadržine isprave.²⁵

1. 3. Upotreba lažne ili neistinite isprave i njeno pribavljanje radi upotrebe

Upotreba lažne ili neistinite isprave kao prave znači da je isprava puštena u pravni saobraćaj. Zakonsko rješenje tu nije sasvim dosljedno. Naime, ako je već kao radnja izvršenja predviđeno i izdavanje neistinite isprave pa je inkriminisana i upotreba takve isprave kao prave,²⁶ svakako da je trebalo ovdje predvidjeti i upotrebu preinačene isprave. Ovako, mora se pribjeći sistematskom tumačenju pa čak i tumačenju putem analogije tako što će se preinačena isprava

²³ M. Brockhaus, *op. cit.*, 556.

²⁴ To rješenje je nekritički preuzeto iz *Predloga Krivičnog zakonika SR Jugoslavije* iz februara 2000. godine (u stvari nacрта, jer ovaj zakonski projekat nikada nije bio utvrđen od strane tadašnje Savezne vlade kao Predlog) čiji je član 469. propisivao da krivično djelo falsifikovanja isprave čini onaj „ko napravi lažnu ispravu ili izda neistinitu ispravu ili preinači pravu ispravu u nameri da se takva isprava upotrebi kao prava ili ko takvu lažnu ili neistinitu ispravu upotrebi kao pravu ili je nabavi radi upotrebe“. Taj je tekst doslovno preuzet u član 412 KZ Crne Gore.

²⁵ Tako, na primjer, Osnovni sud u Podgorici u odluci K. br. 12/17 (kao i Viši sud u Podgorici Kž 14/2018) uzeo je da postoji krivično djelo falsifikovanja isprave iz člana 412 KZ-a u slučaju kada je izdata neistinita potvrda od strane izvršnog direktora jedne firme da je jedno lice zaposleno na neodređeno vrijeme (a ne po ugovoru o djelu), kao i da mu je plata veća od one koja je ugovorena a sve radi dobijanja kredita od banke. Takođe, lice na koje su se te potvrde odnosile, osuđeno je navedenom odlukom za isto krivično djelo zbog upotrebe isprave sa neistinitim sadržajem.

²⁶ Treba primijetiti da je i formulacija zakonskog opisa krivičnog djela iz člana 412 u tom pogledu pogrešna. Što znači upotrijebiti neistinitu ispravu kao pravu? Ona za razliku od lažne ili preinačene isprave jeste prava isprava, pa je nemjerno koristiti, po analogiji sa lažnom ili preinačenom ispravom, sintagmu „kao pravu“. I ove teškoće koje se javljaju u zakonskom opisu inkriminacije koja nastoji da izjednači materijalni i intelektualni falsifikat idu protiv jednog takvog rješenja.

izjednačiti sa lažnom ispravom. Svakako, bolje je da zakonski opis izričito sadrži i upotrebu takve isprave, ako je već njeno pravljenje inkriminisano. S druge strane, kao radnja izvršenja predviđena je i upotreba neistinite isprave, što je posljedica predviđanja izdavanja lažne isprave kao radnje izvršenja.²⁷

Sporno je u kom momentu je došlo do upotrebe takve isprave: da li samim upućivanjem nekom licu (npr. poštom) ili je potrebno da je sadržinu isprave saznao onaj kome je upućena. Iako postoje i drugačija shvatanja,²⁸ za pojam upotrebe neophodno je da je ona ne samo upućena, pa i predočena nekom licu sa ciljem da posluži kao dokaz za neku pravno relevantnu činjenicu, već i da je to lice saznalo njenu sadržinu. Na takav zaključak upućuje jezičko tumačenje pojma „upotrebe“, osim ako se ne pribjegne ekstenzivnom tumačenju tog pojma, čemu bi u prilog moralo da ide i teleološko tumačenje. Međutim, nije nužno i nije cilj inkriminacije falsifikovanja isprave da se spriječi svako puštanje u opticaj falsifikovanih isprava i da se to izjednači sa njihovom upotrebom u pravom smislu riječi. Određena krivičnopravna reakcija je opravdana i u tom slučaju, ali to se može postići kažnjavanjem za pokušaj, tj. ako se uzme da u tom slučaju postoji (kažnjiv) pokušaj a ne dovršeno krivično djelo. Osim toga, po pravilu, u tom slučaju će postojati dovršeno djelo nabavljanja isprave radi upotrebe, ili sačinjavanja lažne, odnosno preinačene isprave.²⁹ Ukoliko bi upoznavanje sa sadržinom falsifikovane isprave od strane nekog lica bilo pravno relevantno, a ono nije saznalo sadržaj te isprave već je njenim puštanjem u opticaj stvorena mogućnost za to, postojaće pokušaj koji je kažnjiv prema odredbi stava 3 člana 412. Dakle, upotreba i stavljanje u pravni promet isprave podrazumijeva da je neko lice saznalo njenu sadržinu.³⁰ Sa ovim treba izjed-

²⁷ I u KZ-u Srbije se govorilo o upotrebi lažne ili „neistinite isprave“, što se smatralo omaškom (jer nije bilo inkriminisano i izdavanje neistinite isprave, već samo njena upotreba) koja je ispravljena u ZID KZ/2012. I ranije je krivično zakonodavstvo inkriminisalo samo upotrebu lažne ili preinačene isprave ali ne i neistinite isprave, te nije bilo nikakvog razloga da se to u KZ Srbije promijeni, niti se to htjelo. I ovdje je, po svemu sudeći, uticao Predlog (nacrt) jugoslovenskog KZ-a iz 2000. godine, mada ne u mjeri kao u slučaju crnogorskog Krivičnog zakonika u kome je unijeta zasebna radnja izvršenja izdavanja neistinite isprave (vid. napomenu 24).

²⁸ Lazarević navodi da u praksi i teoriji postoje tri stava u tom pogledu, opredjeljujući se za shvatanje da je isprava upotrijebljena onda kada je stvorena situacija da onaj kome je isprava upućena može da se upozna sa njenom sadržinom. Up. Lj. Lazarević, *op. cit.*, str. 658.

²⁹ Na primjer, ako bi neko vozio motorno vozilo bez vozačke dozvole imajući pri sebi falsifikovanu vozačku dozvolu koju je imao namjeru da upotrijebi kao pravu, moglo bi se postaviti pitanje da li je došlo do njene upotrebe. Ako se uzme da falsifikovana dozvola još nije upotrijebljena (što bi moglo biti sporno), to lice je falsifikovanu dozvolu ili nabavilo radi upotrebe ili ju je samo falsifikovalo čime je već izvršilo krivično djelo falsifikovanja isprave.

³⁰ Treba konstatovati da je to mišljenje u manjini u literaturi i sudskoj praksi. Prihvata ga, osim autora ovog rada (vid. npr. Z. Stojanović, Komentar KZ, Beograd, 2006, str. 745) upućujući na stranu sudsku praksu i literaturu, i N. Delić,

načiti i situaciju kada je stvorena *neposredna* mogućnost da bez ikakvih prepreka ili ispunjavanja nekih dodatnih uslova određeno lice sazna sadržaj lažne ili preinačene isprave (u crnogorskom krivičnom pravu i neistinite isprave) i kada do toga nije došlo samo zbog stava i ponašanja tog lica. Samo utoliko je opravdano proširiti ovo restriktivno shvatanje pojma upotrebe isprave. Stvaranje udaljene mogućnosti predstavlja (kažnjiv) pokušaj. Ovo pitanje ipak nema veći praktični značaj. Naime, i onda kada se u konkretnom slučaju uzme da još nije došlo do upotrebe, po pravilu će postojati oblik radnje izvršenja nabavljanja lažne, preinačene ili neistinite isprave radi upotrebe. Ili, ako je lice koje je imalo namjeru da lažnu ili preinačenu ispravu upotrijebi kao pravu samo napravilo tu ispravu, onda će postojati oblik pravljenja lažne ili preinačenja prave isprave.

Irelevantno je da li je isprava upotrijebljena u onu svrhu zbog koje je napravljena ili preinačena. Međutim, svako korišćenje isprave radi dovođenja u zabludu nekog lica ne predstavlja radnju izvršenja ovog krivičnog djela. To mora biti učinjeno sa ciljem ostvarivanja nekog prava ili nekog pravnog interesa. Na primjer, ako bi se drugom licu pokazala lažna isprava isključivo radi hvalisanja, to ne bi predstavljalo radnju izvršenja ovog krivičnog djela.

Radnju izvršenja predstavlja i nabavljanje lažne ili neistinite isprave radi upotrebe. Tu je inkriminisana pripremna radnja za upotrebu falsifikovane isprave koja je podignuta na rang radnje izvršenja.³¹ Irelevantno je na koji je način isprava nabavljena (uz novčanu naknadu ili bez nje, kao razmjena za drugu robu ili usluge i sl.).³² Dovoljno je da je takva isprava nabavljena da bi je upotrijebilo bilo koje lice, a ne samo izvršilac ovog oblika. Ukoliko dođe do njene upotrebe od strane lica koje ju je i nabavilo, postojaće samo upotreba kao radnja izvršenja, tj. tu ne može biti govora o sticaju (što je, uostalom, nesporno i kod pravljenja lažne i preinačenja prave isprave). Da bi krivično djelo bilo dovršeno preduzimanjem ove radnje izvršenja (a ne samo pokušano), nije dovoljno da je neko samo preduzimao određene radnje radi nabavljanja lažne ili preinačene isprave, već je neophodno da je tu ispravu i nabavio, tj. došao u faktičku vlast nad njom. Za

Krivična dela protiv pravnog saobraćaja u Krivičnom zakoniku Srbije, *Godišnjak Pravnog fakulteta*, 1/2013. Vladajuće shvatanje je ono koje smatra da je do upotrebe došlo onda kada je stvorena mogućnost da se neko lice upozna sa sadržinom isprave, odnosno kada su lica u odnosu na koje se isprava upotrebljava stavljena u položaj da mogu da saznaju njenu sadržinu, a nije neophodno da je i došlo do toga. Up. Th. Fischer, *op. cit.*, p 2157. Takođe i Lj. Lazarević, *op. cit.*, str. 658.

³¹ Kriminalnopolitički posmatrajući, ovo rješenje se može osporavati, tim prije što se jedna, po svojoj prirodi, pripremna radnja ne samo kažnjava već se i izjednačava sa ostalim oblicima radnje izvršenja. Strana krivična zakonodavstva uglavnom ne poznaju ovaj oblik, a nije ga poznavao ni KZ FNRJ iz 1951. godine (član 306).

³² U teoriji i praksi je nesporno da nije bitno na koji način je isprava pribavljena. Vid. npr. M. Babić i dr. *Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini*, knjiga II, Sarajevo, 2005, str. 1780.

postojanje ovog oblika mora biti ostvaren i subjektivni element, a to je namjera da se pribavljena lažna ili neistinita isprava upotrijebi kao prava. Kao i kod nekih drugih krivičnih djela u zakonskom opisu se ne unosi eksplicitno i namjera. Međutim, nema sumnje da prijedlog „radi“ označava namjeru, tj. postizanje određenog cilja.

Pokušaj krivičnog djela kako osnovnog (izričitim propisivanjem kažnjavanja za pokušaj), tako i težeg oblika (u skladu sa odredbom člana 20 stav 1 KZ-a), kažnjiv je. Zbog prirode ovog krivičnog djela koje je djelatnosno, a ne posljedično krivično djelo (njegov zakonski opis ne sadrži posljedicu), dovršeni pokušaj nije moguć.³³ Iako bi se mogao braniti i stav da je posljedica ovog krivičnog djela apstraktna opasnost,³⁴ to ne bi ništa promijenilo u odnosu na pitanje pokušaja jer se ni u tom slučaju posljedica ne unosi u zakonski opis bića krivičnog djela. Dovršenjem radnje izvršenja, dolazi do ostvarenja dovršenog krivičnog djela. Pošto pravljenje lažne, odnosno preinačenje prave isprave, po pravilu, zahtijeva preduzimanje određenih pripremnih radnji (nabavljanje materijala i sredstava za falsifikovanje), za postojanje pokušaja neophodno je da je započeta radnja pravljena lažne ili preinačenje prave isprave. Kod druge dvije radnje izvršenja, pokušaj postoji ukoliko su preduzete radnje nabavljanja lažne ili preinačene isprave (ali ona još nije nabavljena), ili radnje usmjerene na upotrebu te isprave. Upravo u tom posljednjem slučaju (upotreba lažne ili preinačene isprave) najteže je postaviti granicu između pokušaja i dovršenog krivičnog djela. Ako se pojam upotrebe shvati najšire (što ne bi bilo opravdano), pokušaj skoro da ne bi u tom slučaju mogao da postoji. Međutim, ako se za upotrebu zahtijeva da je isprava stavljena u pravni promet i da je određeno lice saznalo njenu sadržinu (ili bar da je bilo u neposrednoj mogućnosti da je sazna), pokušaj bi i kod ovog oblika radnje izvršenja bio moguć. Kada je riječ o izdavanju neistinite isprave, pojam izdavanja obuhvata i stavljanje u promet pa bi pokušaj postojao u slučaju da je neistinita isprava sačinjena ali još nije stavljena u promet.

³³ Z. Stojanović, *Krivično pravo, Opšti deo*, 27. izdanje, Beograd, 2020, str. 226–227.

³⁴ Tako Perović, ali sa neprihvatljivim argumentom koji je proizlazio iz tadašnjeg vladajućeg stava jugoslovenske teorije krivičnog prava, da sva krivična djela moraju imati posljedicu. Ona krivična djela koja očigledno nijesu imala posljedicu u svom zakonskom opisu, uglavnom su se smatrala krivičnim djelima sa apstraktnom opasnošću. Up. K. Perović, *op. cit.*, str. 57–58. Dok u nekim slučajevima nema nikakvog opravdanja djelatnosno krivično djelo smatrati krivičnim djelom čija je posljedica apstraktna opasnost, ima i krivičnih djela kod kojih razgraničenje između djelatnosnih krivičnih djela (tj. bez posljedice) i onih čija je posljedica apstraktna opasnost, nije jednostavno. To se može reći i za krivično djelo falsifikovanja isprave.

2. Objekt radnje

2.1. Određivanje pojma isprave

Objekt radnje krivičnog djela falsifikovanje isprave jeste isprava. To je materijalni, fizički predmet na kome se ostvaruje radnja krivičnog djela.³⁵ Kod preinačenja to je prava isprava, a kod pravljenja to je buduća lažna isprava. Već napravljena lažna isprava ne može biti objekt radnje ovog krivičnog djela.³⁶ Međutim, preinačena prava isprava može, pod određenim uslovima, biti objekt radnje.³⁷ Ukoliko se preinačena isprava dalje mijenja, odnosno preinačava, krivično djelo postoji u zavisnosti od toga da li se to dalje preinačavanje vrši na već preinačenim djelovima isprave, ili na onim djelovima koji nijesu bili mijenjani.³⁸

Pojam isprave u krivičnom pravu se šire shvata. Pojam isprave koji je dat u interpretativnoj odredbi člana 142 stav 29 omogućava ekstenzivno tumačenje, što je i bio cilj unošenja te odredbe u KZ. Naime, za postojanje isprave dovoljno je da je neki predmet podoban da služi (ili je tome namijenjen) kao dokaz neke činjenice koja ima značaj za pravne odnose. Isto to važi i za računarski podatak, tj. i on se u ovom smislu smatra predmetom, odnosno ispravom ako ispunjava navedeni uslov.³⁹ No, i pored ove izričite odredbe, sporno je da li, i pod kojim uslovima, računarski podatak ispunjava uslove da predstavlja ispravu koja je objekt radnje izvršenja krivičnog djela falsifikovanja isprave (vid. dolje pod 2.2).

I sudska praksa pojam isprave shvata široko. To mogu biti razni predmeti koji se u svakodnevnom životu ne bi smatrali ispravom, ali pošto mogu da služe kao dokaz postojanja neke činjenice koja ima

³⁵ Z. Stojanović, *Krivično pravo*, Podgorica, 2008, str. 124.

³⁶ Sporno je da li, izuzetno, objekt radnje može biti lažna isprava čije pravljenje nije dovršeno pa je ona naknadno mijenjana. Taj bi se slučaj mogao riješiti i uzimanjem da postoji (sukcesivno) saizvršilaštvo u jednom krivičnom djelu falsifikovanja isprave ili pak ako nijesu ostvareni uslovi za saizvršilaštvo, paralelno izvršilaštvo u jednom djelu.

³⁷ U starijoj literaturi preovladavao je stav da se krivično djelo falsifikovanja isprave ne može izvršiti preinačavanjem već preinačene isprave. Tako J. Tahović, *Krivično pravo, posebni deo*, Beograd, 1947. str. 192.

³⁸ Up. Cramer/Heine u: Schönke/Schröder, *Strafgesetzbuch, Kommentar*, 28. Auflage, München, 2010, p. 2517. Pitanje koje nema neki veći praktični značaj jeste da li dalje preinačenje isprave koja je već preinačena predstavlja preinačenje prave isprave (jer je ona svojim prethodnim preinačenjem već izgubila karakter prave isprave), ili je u tom slučaju u pitanju pravljenje lažne isprave. I u jednom i u drugom slučaju postoji radnja falsifikovanja isprave.

³⁹ Vid. Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika*, Podgorica, 2010, str. 322. Iako teleološko tumačenje upućuje na takav zaključak, samo jezičko tumačenje dozvoljava i to da se svaki računarski podatak (bez obzira na to da li je podoban da služi kao dokaz neke činjenice koja ima značaj za pravne odnose) smatra ispravom. Takvo tumačenje, kada je u pitanju krivično djelo falsifikovanja isprave, ne bi bilo prihvatljivo. I inače, podvođenje računarskog podatka pod pojam isprave stvara ozbiljne dileme o kojima će još biti riječi.

značaj za pravne odnose, opravdano je podvesti ih pod pojam isprave. Između ostalog, to mogu biti registarske tablice motornog vozila,⁴⁰ broj šasije ili broj motora vozila.⁴¹

Postoje brojne podjele isprava s obzirom na njihovu vrstu. Većina tih podjela nema neki veći značaj za krivično pravo i krivično djelo falsifikovanja isprave. Najvažnija je podjela na privatne i javne isprave s obzirom na to da postoji značajna razlika u obimu i intenzitetu njihove krivičnopravne zaštite.⁴² Dok je u stranoj teoriji i sudskoj praksi postavljena jasna distinkcija između ovih dvaju vrsta isprava,⁴³ u ranijoj jugoslovenskoj teoriji i sudskoj praksi kao i u zemljama nastalim na teritoriji bivše Jugoslavije, postoje određene dileme i sporna pitanja. One su, manje-više posljedica uvođenja u krivično zakonodavstvo i službenih isprava kao posebne vrste isprava. Poslije uvođenja krivičnog djela falsifikovanja službene isprave u KZ FNRJ iz 1951. (odnosno i ranije, posebnim Zakonom o krivičnim delima protiv službene dužnosti), pa sve do danas, nije sasvim precizno određen odnos između službene i javne isprave.⁴⁴ Iako je to pitanje važno, ipak je za potrebe primjene krivičnog djela falsifikovanja isprave dovoljno razlikovati privatne isprave s jedne, i javne i službene isprave s druge strane. Drugim riječima, za primjenu krivičnog djela iz

⁴⁰ Ne samo u sudskoj praksi u Crnoj Gori, već i u drugim zemljama to je nesporo. Tako, u sudskoj praksi u Srbiji u brojnim odlukama, kao npr. Okružni sud u Užicu, Kž. 618/07 od 19. decembra 2007. Takođe, i u Njemačkoj se registarske tablice motornog vozila smatraju ispravom jer sadrže činjenicu da se određeno vozilo nalazi u registru motornih vozila čija upotreba je dozvoljena u javnom saobraćaju. Up. Th. Fischer, *Strafgesetzbuch und Nebengesetze*, 67. Auflage, München, 2020, p. 2151.

⁴¹ Izmjenom propisa o registraciji motornih vozila u Crnoj Gori (usaglašavanje sa propisima zemalja članica EU) broj motora vozila više ne predstavlja relevantan podatak prilikom registracije vozila i ne upisuje se u evidenciju registrovanih motornih vozila niti u saobraćajnu dozvolu, polazeći od toga da i motor vozila predstavlja rezervni dio koji se može zamijeniti. Time je falsifikovanje broja motora u praksi postalo rijetkost pa je izgubilo na značaju kao pojavni oblik krivičnog djela falsifikovanja isprave. Ipak, to i dalje treba smatrati falsifikovanjem isprave jer broj motora (iako nema onaj značaj koji je imao ranije) može da posluži kao dokaz za utvrđivanje neke činjenice koja je relevantna za pravne odnose. To odmah nameće pitanje da li i serijski brojevi na drugim djelovima nekog uređaja, odnosno stvari, mogu imati takav značaj. Odgovor na to pitanje zavisi od načina obilježavanja serijskog broja, kao i značaja koji taj dio ima za stvar u cjelini.

⁴² O vrstama isprava i njihovim podjelama vid. J. Tahović, *op. cit.*, (1947) str. 186–191. U navedenoj detaljnoj analizi koja se prihvata i u kasnijim radovima, uopšte se i ne spominju službene isprave, što je posljedica toga da tada jugoslovensko zakonodavstvo još nije poznavalo zasebno krivično djelo falsifikovanja službene isprave.

⁴³ Po pravilu se određuje pojam javne isprave, sve ostalo predstavlja privatnu ispravu. Vid. npr. Th. Fischer, *op. cit.*, pp. 2170–2171.

⁴⁴ O različitim shvatanjima o odnosu javne i službene isprave u ranijoj jugoslovenskoj teoriji i sudskoj praksi vid. K. Perović, *op. cit.*, str. 23. Takođe i D. Jovašević, T., Hašimbegović, *Krivična dela falsifikovanja*, Beograd, 2000, str. 22.

člana 412, službene isprave se mogu smatrati vrstom javnih isprava.⁴⁵ Objekt radnje osnovnog oblika (stav 1) bile bi privatne isprave, dok bi objekt radnje težeg oblika (stav 2) bile uglavnom javne isprave, uključujući i službene isprave.

Pojam isprave obuhvata i tzv. vezane isprave. Upravo registarske tablice motornog vozila predstavljaju dobar primjer za vezane isprave. Naime, te isprave svoje pravo značenje imaju samo ako su povezane s određenim predmetom kome su namijenjene. Prekidom te veze one gube karakter prave isprave, a ako se povežu s nekim drugim predmetom, dobijaju karakter lažne isprave iako one, same po sebi, ne moraju da budu ni najmanje izmijenjene. Treba uzeti da je pravljenje lažne isprave dovršeno onda kada su tablice postavljene na motorno vozilo kome ne pripadaju.⁴⁶ Osim registarskih tablica (što je u sudskoj praksi nesporno),⁴⁷ to mogu biti i drugi predmeti (npr. etiketa koja označava cijenu, vrstu ili količinu robe). Međutim, ne predstavlja svaka oznaka na nekom predmetu vezanu ispravu. Neophodno je da je ta oznaka takve prirode da je neraskidivo vezana za određeni predmet, te da njeno premještanje na drugi predmet bitno utiče na to da se stvori pogrešan utisak o tom drugom predmetu (npr. ako se oznaka marke automobila premjesti na automobil druge marke, to čak ni kod neupućenih neće stvoriti utisak da je riječ o automobilu čija je oznaka stavljena). Ipak, primjena ovog kriterijuma ne može u svim slučajevima da vodi nespornom rješenju. Na primjer, da li je riječ o falsifikovanju isprave u slučaju kada neko na određenu kuću premjesti kućni broj s druge kuće? Dopunski kriterijum mogao bi da bude da oznaka za određeni predmet nije u slobodnom prometu, već da ju je izdalo i za određeni predmet vezalo ovlašćeno lice. To ne mora biti javna isprava koju izdaje nadležni organ (odnosno ovlašćeno lice u tom organu), već i svaka privatna isprava koja nastaje u vršenju nekog posla (npr. etikete sa cijenom koje na robu

⁴⁵ Ne djeluje ubjedljivo stav da službene isprave internog karaktera (npr. rješenje o plati i sl.) nemaju karakter javne isprave. Ako se za pojam javne isprave uzme da je presudno da je izdata od strane nadležnog organa te da se zbog toga ona zasniva na javnom interesu, ne treba kao kriterijum bukvalno uzimati to da li je neka isprava dostupna široj javnosti. I KZ Crne Gore, iako posebno navodi službene i javne knjige, ipak ih izjednačava obuhvatajući ih težim oblikom krivičnog djela falsifikovanja isprave (član 412 stav 3).

⁴⁶ Nije neophodno da je vozilo sa takvim registarskim tablicama bilo korišćeno na javnom putu, tj. da je došlo do upotrebe falsifikovane isprave. Ne prihvatajući žalbene navode u tom smislu (da je vozilo stajalo danima parkirano u katunu), Viši sud u Bijelom Polju ispravno uzima da je „biće krivičnog djela ostvareno samom radnjom postavljanja lažne registarske tablice“ (Viši sud u Bijelom Polju Kž. br. 216/19 od 10. oktobra 2019).

⁴⁷ Ipak, u nekim predmetima sudovi su smatrali da postavljanje registarskih tablica koje su izdate za drugo vozilo ne predstavlja krivično djelo falsifikovanja isprave, tako da je morao da reaguje Vrhovni sud Crne Gore usvajajući zahtjev za zaštitu zakonitosti. To su ipak bile neke specifične situacije u kojima je postojala neka okolnost koja je dovodila u pitanje inače nesporan načelan stav sudske prakse da registarske tablice predstavljaju ispravu i to javnu. Vid. VS CG Kzz. br. 3/2004 i VS CG Kzz. br. 16/2019.

postavlja trgovac). Vezanu ispravu kod krivičnog djela falsifikovanja isprave poznaje i strana teorija i sudska praksa. Taj pojam se u njemačkom krivičnom pravu shvata još šire pa se u tu vrstu isprava, na primjer, svrstava i lični dokument na kome je promijenjena fotografija.⁴⁸ To nepotrebno komplikuje pojam lažne isprave. Naime, taj dokument treba posmatrati kao cjelinu zato što je fotografija jedan od njegovih obaveznih sastavnih djelova. No, prihvatljiv je kriterijum da mora postojati čvrsta veza (ne nužno i neraskidiva) između predmeta kojim se nešto označava i koji sadrži određenu izjavu i predmeta na koji je on postavljen.⁴⁹

Ukoliko određeni predmet nije podoban da služi kao dokaz neke činjenice, kao npr. neovjerena fotokopija, sudska praksa zauzima stav da u tom slučaju nije riječ o ispravi.⁵⁰ Kada je riječ o fotokopiji pažnju zaslužuje shvatanje prisutno u stranoj sudskoj praksi i teoriji. Naime, iako se prihvata stav da neovjerena fotokopija ne može da bude objekt krivičnog djela falsifikovanja isprave kada je riječ o pravljenju lažne, odnosno preinačenju prave isprave, ipak kod upotrebe lažne ili preinačene isprave neovjerena fotokopija izuzetno može biti objekt radnje. Smatra se da upotreba lažne, odnosno preinačene isprave postoji i onda kada se upotrijebi fotokopija takve isprave, s tim da je ta fotokopija vjerna originalnoj lažnoj ispravi, odnosno kada se ona koristi kao fotokopija ali navodno prave a ne lažne isprave.⁵¹ Drugi izuzetak od stava da (neovjerena) fotokopija ne može biti objekt radnje falsifikovanja isprave, jeste slučaj kada je takva fotokopija u svemu po izgledu identična sa fotokopiranom ispravom, kada ona sama predstavlja falsifikovanu ispravu a lice kome je upućena povjeruje u to da je u pitanju original a ne fotokopija.⁵² Ako je fotokopija takvog kvaliteta da se sa aspekta lica koje treba da povjeruje u njenu istinitost teško može razlikovati od originala, onda se i

⁴⁸ Arzt et al., *Strafrecht, Besonderer Teil*, 3. Auflage, Bielefeld, 2015, p. 948.

⁴⁹ Njemačka sudska praksa insistira na kriterijumu čvrste povezanosti. Na primjer, u jednoj odluci je uzeto da nije utvrđeno da takva povezanost postoji onda kada je etiketa sa cijenom bila čvrsto pričvršćena na (providnoj) kutiji u kojoj se nalazila košulja, ali da pri tome pakovanje nije bilo zatvoreno na taj način da se košulja bez njegovog oštećenja nije mogla izvaditi. Up. *Die wichtigsten Entscheidungen für Ausbildung und Praxis, Strafrecht*, Köln, 1996, pp. XX 15–16.

⁵⁰ Taj stav se makar deklarativno usvaja u brojnim sudskim odlukama. Vid. I. Simić, *Krivični zakonik — praktična primena*, Beograd, 2007, str. 455. Međutim, koliko se on poštuje i koliko odražava stvarnost u kojoj se često koriste neovjerene fotokopije u pravnom saobraćaju (pa i u postupku pred sudom), drugo je pitanje. Imajući to u vidu, u navedenom radu se konstatuje da se ispravnost takvog stava dovodi u pitanje (*Ibid.*, str. 455). Zaista, ako je u praksi česta pojava da se u pravnom saobraćaju (obično prećutno) priznaju i neovjerene fotokopije kao isprava, onda bi to trebalo da ima određene posljedice i na planu krivičnog djela falsifikovanja isprave i njegovog objekta radnje. Međutim, treba imati u vidu i to da kada su u pitanju određene vrste postupka i zakon insistira na ovjerenosti fotokopiji (tako Zakon o parničnom postupku — član 105 stav 1).

⁵¹ Up. Th. Fischer, *op. cit.*, p. 2157. Takođe i Arzt et al., *op. cit.*, p. 954.

⁵² Vid. N. Nestler, Zur Urkundenqualität von Fotokopien und (Computer-)Faxen, *ZJS* 4/2010, p. 609.

njeno dejstvo ne razlikuje od onoga koje ima lažna isprava, pa je stoga opravdano smatrati je ispravom kao objektom krivičnog djela falsifikovanja isprave.⁵³ Ova dva izuzetka su prihvatljiva, ako se ima u vidu da upotreba fotokopije lažne isprave može u nekim slučajevima da proizvede iste posljedice kao i lažna, odnosno preinačena isprava.⁵⁴

Iako je široko shvatanje pojma isprave u krivičnom pravu opravdano, ipak je nužno prilikom određivanja tog pojma unijeti određena ograničenja. Nije opravdano uzeti da pojam isprave obuhvata bilo koji predmet koji je podoban da služi kao dokaz u pravnom prometu. Za postojanje isprave u smislu krivičnog djela falsifikovanja isprave nužno je zahtijevati još jedan element, a to je da taj predmet predstavlja izražavanje misli onoga od koga on potiče. Predmeti koji su slučajno nastali, ili čak i protiv volje onoga od koga potiču, ne mogu se smatrati ispravom. Na primjer, iako tragovi stopala i otisci prstiju itekako mogu biti dokazi u krivičnom postupku, to se ne može smatrati ispravom u smislu objekta krivičnog djela falsifikovanja isprave.⁵⁵ Izražena misao mora biti otjelotvorena, materijalizovana. To ima dvostruku funkciju: s jedne strane, ona tako postaje vidljiva, dok s druge strane ona na taj način traje određeno vrijeme. I jedno i drugo je neophodno za postojanje isprave.⁵⁶ Sporno je kako shvatiti uslov u pogledu trajnosti isprave, odnosno koliko dugo vremena je potrebno da izražena misao bude fiksirana na nekom predmetu. To je faktičko pitanje koje zavisi od konkretnih okolnosti i svojstva predmeta u kome je otjelotvorena. Tako, taj uslov nije ispunjen

⁵³ U tom smislu, polazeći od stavova i drugih autora, W. Küper, *Strafrecht Besonderer Teil, Definitionen mit Erläuterungen*, 7. Auflage, Heidelberg, 2008, p. 320.

⁵⁴ U našoj sudskoj praksi, međutim, presudno je uvijek da li je fotokopija ovjerena ili nije. Tako je u predmetu Osnovnog suda u Podgorici K. br. 739/17 i Višeg suda u Podgorici Kž. br. 306/18 kao drugostepenog, odbrana tvrdila da je upotrijebljena neovjerena fotokopija lažne isprave. Pošto je utvrđeno da je upotrijebljena ovjerena fotokopija (svjedočanstva četvrtog razreda srednje škole), djelo je kvalifikovano kao teži oblik falsifikovanja isprave (član 412 stav 2) s obzirom da školsko svjedočanstvo ima karakter javne isprave. Dakle, centralno pitanje je bilo da li je upotrijebljena ovjerena ili neovjerena fotokopija lažne isprave, dok prvostepeni i drugostepeni sud pri tome nijesu ni uzimali u obzir mogućnost da se krivično djelo falsifikovanja isprave može izvršiti i upotrebom neovjerene fotokopije. Sudska praksa polazi od pojma isprave iz člana 142 stav 29 KZ-a koji je opšteg karaktera jer se odnosi i na druga krivična djela za koja je relevantan pojam isprave, ne uvažavajući specifičnosti krivičnog djela falsifikovanja isprave i njegov *ratio legis*, pa uvijek zahtijeva da isprava bude podobna da služi kao dokaz neke činjenice koja ima značaj za pravne odnose, koji uslov kada je u pitanju fotokopija, opet prema shvatanju sudske prakse, ispunjava samo ovjerena fotokopija.

⁵⁵ U njemačkoj teoriji i sudskoj praksi opšte je prihvaćeno da je isprava u smislu ovog krivičnog djela izražavanje misli, te da tragovi ili nešto što je predmet opažanja samo po sebi nije isprava. Up. K. Kühn, *Strafgesetzbuch, Kommentar*, München, 2011, p. 1326.

⁵⁶ To je uglavnom nesporno kada se govori o osnovnim karakteristikama predmeta koji imaju karakter isprave. Vid. D. R. Schneider, *Strafrecht BT III*, Frankfurt am Main, 2017, p. 8.

ako bi nešto, na primjer, bilo ispisano na pijesku na obali mora jer bi vjetar ili sljedeći talas izbrisali to što je napisano, ali ako bi izgubljeni planinar na površini snijega zapisao poziv u pomoć zavisilo bi od vremenskih prilika da li se taj zapis može održati dovoljno dugo da bi se smatralo da je ispunjen uslov njegove relativne trajnosti, odnosno da ne nestane dok ga ne opaze spasioci.⁵⁷

Kao donekle sporno u sudskoj praksi se javilo pitanje da li objekt radnje može biti i strana isprava. U načelu bi na to pitanje trebalo potvrdno odgovoriti ako je riječ o ispravi koja se može koristiti u pravnom saobraćaju u Crnoj Gori.⁵⁸ Na pitanje da li objekt radnje mogu biti i strane isprave koje su irelevantne za domaći pravni saobraćaj (npr. propusnice koje se mogu upotrijebiti samo u određenoj zemlji, ili legitimacija za povlašćenu vožnju koja važi samo u određenoj zemlji za određenu vrstu javnog prevoza), trebalo bi negativno odgovoriti. Međutim, imajući u vidu povezanost i razvijenu međunarodnu saradnju u svim oblastima, mnoge strane isprave bi mogle imati značaj i za domaći pravni saobraćaj, pa bi zato, da bi bile smatrane objektom ovog krivičnog djela, bila dovoljna i sama mogućnost da falsifikovana strana isprava posluži kao dokaz u pravnom saobraćaju u zemlji koja primjenjuje svoje krivično pravo.⁵⁹ Iako, u načelu, strana pravna isprava može biti objekt krivičnog djela falsifikovanja isprave, izuzetak su strane javne isprave čija upotreba u Crnoj Gori zahtijeva prethodnu legalizaciju,⁶⁰ ili kada je u pitanju isprava o stečenom

⁵⁷ *Ibid.*, pp. 8–9. Treba primijetiti da su navedeni primjeri školski, odnosno hipotetički, te da su kreirani u cilju da se objasni svojstvo isprave da izjavljena volja mora biti materijalizovana na način koji obezbjeđuje izvjesno trajanje. Oni su prilično udaljeni od realnosti jer je teško zamisliti da će izdavalac svoju izjavu volje koja može imati značaj za pravne odnose saopštavati pisanjem po pijesku ili snijegu.

⁵⁸ Zauzimajući stav da strana isprava može biti objekt radnje ovog krivičnog djela, Vrhovni kasacioni sud Srbije kao argument navodi činjenicu da je okrivljeni falsifikovane strane isprave upotrijebio na teritoriji Republike Srbije, te da je riječ o ispravama koje imaju dokaznu snagu u pravnom saobraćaju u Srbiji (Kzz. 89/10). Iako je Okružni sud u Beogradu (Kž. 3434/2007) smatrao da nema krivičnog djela, sa obrazloženjem da strana vozačka dozvola i strana dozvola boravka nemaju karakter isprave koja može da posluži kao dokaz u pravnom saobraćaju Republike Srbije, to u konkretnom slučaju nije trebalo da bude sporno jer su te isprave i upotrijebljene na teritoriji Srbije (pokazane su ovlašćenom službenom licu granične policije). U sudskoj praksi u Crnoj Gori uglavnom nije sporno da i inostrana isprava može biti objekt krivičnog djela falsifikovanja isprave. Čak i onda kada je riječ o tome da se inostrana falsifikovana isprava (u konkretnom slučaju lična karta Slovenije) pribavlja da bi bila upotrijebljena u inostranstvu, uzima se da se time vrši krivično djelo falsifikovanja isprave (tako Viši sud u Podgorici Kž 475/2019 od 10. 10. 2019 i Osnovni sud u Kotoru K. br. 10/19 od 12. 03. 2019).

⁵⁹ Da bi se izbjegle dileme u sudskoj praksi u ovom pogledu, švajcarski KZ izričito propisuje da se krivična djela falsifikovanja propisana tim zakonikom primjenjuju i na inostrane isprave (član 255). Vid. Schweizerisches Strafgesetzbuch vom 21. Dezember 1937 — Stand am 1. März 2018.

⁶⁰ Vid. Zakon o legalizaciji javnih isprava u međunarodnom prometu („Službeni list CG“, broj 66/19).

obrazovanju u inostranstvu.⁶¹ Da li i isprave koje nijesu prethodno legalizovane (ukoliko je to neophodno za njihovu upotrebu u Crnoj Gori), ili isprave o stečenom obrazovanju koje nijesu nostrifikovane, mogu biti objekt radnje izvršenja ovog krivičnog djela, donekle zavisi i od oblika radnje izvršenja. Ako je došlo do njihove upotrebe kao takvih (tj. nelegalizovanih, odnosno nenostifikovanih), postojao bi nepodoban pokušaj krivičnog djela. Ako je u pitanju pravljenje lažne, odnosno preinačenje prave isprave sa namjerom da se kasnije izvrši legalizacija, odnosno nostrifikacija (što je malo vjerovatno jer se u tom postupku provjerava i njihova vjerodostojnost), pa da se tek onda upotrijebe, mogao bi se zastupati stav da je i tu riječ o nepodobnom objektu, te da je u pitanju nepodoban pokušaj. No, moglo bi se tvrditi i da je dovoljno da postoji namjera da se one upotrijebe, a da je irelevantno što je za njihovu upotrebu potrebna prethodna legalizacija, odnosno nostrifikacija kao i da li je i to bilo obuhvaćeno umišljajem učinioca, odnosno da li je namjera upotrebe obuhvatala i prethodnu legalizaciju ili nostrifikaciju. Rješavanje ovog pitanja ostaje, dakle, sporno a zauzimanje jednog ili drugog stava zavisiće i od okolnosti koje postoje u konkretnom slučaju. Ako se ima u vidu da je i pokušaj kažnjiv, pa prema tome i nepodoban pokušaj, iako važno, ovo pitanje ipak nije od presudnog značaja u smislu da od njega zavisi postojanje krivičnog djela i mogućnost primjene kazne ili druge krivične sankcije.

Prema rješenju iz člana 412 KZ-a objekt radnje može biti i prava isprava sa neistinitom sadržinom. Objekt radnje u ovom slučaju ne izaziva neke posebne probleme u vezi sa određivanjem njegovog pojma. To rješenje je, kada je u pitanju privatna isprava, kriminalnopolitički sporno, ali nije sporan pojam prave isprave sa neistinitim sadržajem i on je odavno poznat u teoriji i sudskoj praksi kao objekt radnje krivičnog djela falsifikovanja službene isprave. Riječ je o tzv. intelektualnom falsifikatu. Nijedan element isprave nije lažan, ali ona sadrži neistinite podatke. Neistinitost onoga što predstavlja sadržinu isprave postoji onda kada to ne odgovara stvarno postojećim činjenicama. Neistinitost postoji ne samo onda kada se tvrdi nešto potpuno suprotno od postojećih činjenica, nego i onda kada se takvo tvrđenje bitno razlikuje u odnosu na te činjenice. Mala odstupanja od postojećih činjenica nijesu dovoljna za ocjenu da je sadržina isprave neistinita.

Iako predmet ovog rada nije bavljenje umišljajem kao subjektivnim obilježjem bića krivičnog djela, ipak treba ukazati na ono što je nesporno, uz napomenu da problemi koji se javljaju na planu određivanja pojma isprave kao objekta krivičnog djela falsifikovanja isprave mogu da imaju reperkusije i u pogledu određivanja sadržine umišljaja. Umišljaj mora svakako da obuhvati objekt radnje i njegova svojstva. Učinilac ne mora biti svjestan detalja koji se odnose na

⁶¹ Vid. Zakon o priznavanju i vrednovanju obrazovnih isprava („Službeni list CG“, broj 4/08).

objekt radnje, ali mora znati da je riječ o lažnoj ili preinačenoj ispravi, ili da je sadržaj isprave neistinit. U pogledu neistinitog sadržaja isprave moguće je postojanje stvarne zablude koja isključuje umišljaj (kako neotklonjiva, tako i otklonjiva). Osim umišljaja, kao što je rečeno, treba da postoji i subjektivna usmjerenost ka određenom cilju, odnosno da postoji namjera da se lažna ili preinačena isprava, ili isprava sa neistinitom sadržinom upotrijebi kao prava. Kod oblika radnje izvršenja koji se sastoji u upotrebi lažne ili preinačene isprave, razumljivo je zašto se postojanje te namjere ne zahtijeva. Naime, u tom slučaju je i došlo do upotrebe te isprave, što mora biti obuhvaćeno umišljajem učinioaca.

2.2. *Sporni slučajevi*

U stranoj teoriji i sudskoj praksi posebno se ukazuje na falsifikovane isprave za koje je sporno da li mogu da budu objekt radnje krivičnog djela falsifikovanja isprave.⁶² Ti slučajevi su svakako relevantni (a i sporni) i u domaćem krivičnom pravu. Štaviše, posebno je sporno i pitanje falsifikovanja računarskih podataka koji su prema zakonskom određivanju pojma isprave u KZ-u Crne Gore obuhvaćeni tim pojmom, ali ih uobičajeno shvatanje pojma isprave u teoriji i praksi ne smatra ispravom.⁶³ Moglo bi se identifikovati šest spornih situacija.

1) Prvo, to je slučaj grubog, očiglednog falsifikata. U domaćoj teoriji i sudskoj praksi uslov da nije u pitanju neuspješan falsifikat postavlja se samo kod krivičnog djela falsifikovanja novca, tj. da falsifikovani novac mora da liči na pravi novac.⁶⁴ Kod krivičnog djela falsifikovanja isprave takav stav ne bi bio opravdan imajući u vidu brojnost i različitost isprava, zbog čega se i sa ispravom koja uopšte ne liči na pravu može kod nekog lica stvoriti utisak da je riječ o pravoj ispravi. Ipak, kod onih vrsta isprava, čiji je izgled poznat prosječnom građaninu (neke javne isprave kao što su pasoš, lična karta), isprava koja ne liči na pravu ispravu ne bi mogla da bude objekt radnje. U nekim slučajevima takav neuspjeh, primitivan falsifikat ne bi ni imao svojstva isprave pa zato ne bi ni mogao da bude objekt radnje ovog krivičnog djela.⁶⁵

2) U drugom slučaju, riječ je o falsifikovanoj ispravi koja nema u sebi ni potencijalnu opasnost da ugrozi zaštitni objekt. Osim isprava

⁶² Za italijansku teoriju i sudsku praksu v. R. Giovagnoli, *Manuale di diritto penale*, Torino, 2019, pp. 311–317.

⁶³ U stranoj teoriji i sudskoj praksi postoji saglasnost oko toga da pojam isprave, ma koliko se široko shvatio, ne obuhvata i računarske podatke kao takve. Up. S. R. Schneider, *op. cit.*, p. 9. Takođe i B. R. Sonnen, *Strafrecht Besonderer Teil*, Heidelberg, 2005, p. 218.

⁶⁴ Vid. Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika*, Podgorica, 2010, str. 555–556.

⁶⁵ Kao primjer iz strane sudske prakse u kome je sud smatrao da ne postoji krivično djelo falsifikovanja isprave jer nedostaje objekt radnje, jeste slučaj kada su na braon kartonu hemijskom olovkom ispisane riječi „registarski broj motornog vozila“ sa obrazloženjem da taj predmet ne predstavlja (javnu) ispravu. Up. E. Fabrizy, *Strafgesetzbuch, Kurzkomentar*, Wien, 2002, p. 639.

koje prosječan građanin neće ozbiljno shvatiti jer se odnose na neku nevjerovatnu navodnu činjenicu, tu spadaju i isprave koje se ne mogu podvesti pod pojam isprave dat u odredbi člana 142 stav 2. Isprava koja nije podobna da služi kao dokaz neke činjenice koja ima značaj za pravne odnose ne može biti objekt radnje. Potrebno je da kumulativno budu ispunjena dva uslova: da je isprava podobna da služi kao dokaz neke činjenice, kao i da ta činjenica ima značaj za pravne odnose. Imajući u vidu u kojoj mjeri su pravni odnosi prisutni u savremenom društvu, relativno je mali broj činjenica koje nemaju nikakav značaj za pravne odnose. U vezi s tim, teško je postaviti preciznu granicu, tako da je potrebno da u graničnim slučajevima sud procjenjuje da li neka činjenica ima značaj za pravne odnose. Treba imati u vidu da upravo u tim graničnim slučajevima, ukoliko se ipak ocijeni da je u pitanju isprava koja može biti objekt radnje, postoji opravdanje za korišćenje mogućnosti koje postoje na planu krivičnog procesnog prava (član 272 i 273 ZKP). To se odnosi i na neke slučajeve grubog, očiglednog falsifikata.

3) Treći slučaj, koji ima veliki praktični značaj, jeste lažna isprava koju je izdalo, odnosno potpisalo neovlašćeno lice ali uz saglasnost onoga u čije ime ispravu izdaje. Imajući u vidu šta predstavlja zaštitni objekt krivičnog djela falsifikovanja isprave, ne bi se generalno moglo priznati pravo izdavaocu isprave da ispravu izdaje i preko drugog lica koje bi stavljalo njegov lažni potpis. Kao koristan kriterijum, ovdje bi moglo da posluži i to da li je u pitanju javna ili privatna isprava.⁶⁶ U slučaju privatne isprave, lice koje je označeno kao izdavalac i čiji je potpis bitan element te isprave, moglo bi izričito (pa čak i prećutno) da ovlasti drugo lice da u njegovo ime tu ispravu potpiše. Kada je riječ o javnoj ispravi, takav načelan stav ne bi bio prihvatljiv.⁶⁷ Ipak, u zavisnosti od toga o kojoj je ispravi riječ, a imajući u vidu i druge okolnosti konkretnog slučaja, nije isključena mogućnost da se smatra da ne postoji falsifikovana isprava. Od značaja može biti i argument od kojeg polazi vladajuće shvatanje u njemačkoj sudskoj praksi, a to je da onaj ko je izdao ispravu u ime drugog lica nije izdavalac isprave, već da je pravi „duhovni tvorac“ lice koje se s time saglasilo, te da stoga i ne postoji lažna isprava. Prema tom shvatanju, presudna je intelektualna provenijencija isprave, te ako ona potiče od lica koje je ovlašćeno da izda određenu ispravu, nema lažne isprave ni onda kada je falsifikovan potpis lica koje se s time saglasilo. Isprava je prava onda kada se ono što je u njoj sadržano može pripisati licu

⁶⁶ To je odlučujući kriterijum u italijanskoj teoriji i sudskoj praksi, v. Giovagnoli, *op. cit.*, p. 313–314.

⁶⁷ Vjerovatno su od toga stava pošli Viši sud u Podgorici (Kž. br. 424/14) kao drugostepeni i Osnovni sud u Kotoru (K. br. 334/13) uzimajući da postoji krivično djelo falsifikovanja službene isprave u slučaju kada je poštari potpisao dostavicu za preporučenu pošiljku umjesto lica kome je pošiljka bila upućena. Lice kome je pošiljka bila upućena ne samo da se saglasilo sa time, nego je poštari to učinio na molbu tog lica (telefonom, jer u momentu uručjenja nije bilo kod kuće) što je, po shvatanju suda, predstavljalo podstrekavanje u krivičnom djelu.

koje to prihvata kao svoje. Iako je to vladajuće shvatanje u novijoj njemačkoj teoriji i praksi (*Geistigkeitstheorie*), ukazuje se i na određene probleme koje takvo shvatanje sa sobom nosi.⁶⁸ U crnogorskom krivičnom pravu u tijesnoj vezi s ovim pitanjem jeste i kako shvatiti poseban slučaj falsifikovanja isprave iz člana 413, čija je radnja izvršenja izdavanje isprave u ime drugog lica bez njegovog ovlaštenja. Jasno je da, *argumentum a contrario*, ukoliko to ovlaštenje postoji, nema tog posebnog slučaja falsifikovanja isprave. Tvrdjenje da u tom slučaju ipak može da postoji opšte krivično djelo falsifikovanja isprave iz člana 412 nije uvjerljivo jer se taj posebni slučaj odnosi na jednu određenu situaciju — na izdavanje isprave u ime drugog lica (bez njegovog ovlaštenja). Ipak, u prilog tom stavu mogao bi da se pronade određeni *ratio legis*. Izdavanje isprave u ime drugog lica bez njegovog ovlaštenja bilo bi krivično djelo iz člana 413 stav 1 tačka 3 onda kada se učinilac potpisuje svojim imenom navodeći da to čini po ovlaštenju (koje ne postoji), a izdavanje isprave u ime drugog lica falsifikovanjem potpisa tog drugog lica krivično djelo iz člana 412. No, da li je opravdano izjednačiti slučaj kada neko lažno navodi da postoji ovlaštenje drugog lica u čije ime izdaje ispravu, sa slučajem kada to ovlaštenje zaista postoji ali (fizički) izdavalac isprave falsifikuje potpis (duhovnog) izdavaoca isprave bez navođenja da to čini po ovlaštenju tog lica? Može se tvrditi da su neki od slučajeva kada se potpisuje drugo lice u praksi postali toliko prošireni, tako da su skoro postali uobičajeno i prihvatljivo ponašanje (npr. kada se u ime naručioca potpiše dostavnica o isporuci robe kupljene preko interneta, kada se potpiše dostavnica za preporučeno pismo — vid. nap. 67). I ovdje treba imati u vidu okolnosti konkretnog slučaja i značaj koji određena isprava može da ima za pravne odnose. Po pravilu, saglasnost lica u čije se ime potpisuje (privatna) isprava, jeste odlučna okolnost u smislu da suštinski nije riječ o lažnoj ispravi.⁶⁹

4) Četvrti slučaj su isprave koje su pravno nepostojeće (npr. ako bi neko sa samim sobom zaključio ugovor ili ako je riječ o izjavi lica koje je apsolutno poslovno nesposobno). To se ne odnosi na ništave isprave prije nego što su takvim proglašene.⁷⁰ U ovu grupu treba svrstati i isprave koje su postale pravno irelevantne jer se zasnivaju na propisima koji su prestali da važe pa zato više nemaju značaj za pravne odnose.⁷¹

⁶⁸ Arzt et al., *op. cit.*, pp. 945–948.

⁶⁹ Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika*, deseto izdanje, Beograd, 2020, str. 1063.

⁷⁰ I u ranijoj jugoslovenskoj literaturi pravila se razlika između isprava koje ne mogu proizvesti nikakvo pravno dejstvo (*quod nullum est nullum producit effectum*) i stoga ne mogu biti objekt krivičnog djela falsifikovanja isprave, i onih koje to mogu sve dok se odlukom suda ne proglaše ništavim. Tako J. Tahović, *op. cit.* (1947), str. 187–188.

⁷¹ Up. Codice penale operativo, Annotato con dottrina e giurisprudenza, XV edizione, Napoli, 2019, p. 1414.

5) U isprave koje bi mogle biti sporne spadaju i one u kojima je naknadnom intervencijom otklonjena neka gruba omaška izdavaoca. Iako se i u tom slučaju u pravu ispravu unose, dodaju ili ispravljaju neki podaci, to ne bi trebalo shvatiti kao prepravljavanje prave isprave u smislu radnje izvršenja krivičnog djela falsifikovanja isprave.⁷² Donekle je slična i situacija kada sam izdavalac isprave u nju nešto naknadno unese, odnosno kada je naknadno izmijenjen ali prije nego što je ona stavljena u pravni saobraćaj. Međutim, ta se situacija od korekcije grešaka razlikuje bitno po tome što se izmjene ne odnose samo na ispravljavanje grešaka i što to čini izdavalac isprave (a ne bilo koje lice). Izdavalac isprave ima pravo da raspolaže sa ispravom sve dok ona nije postala relevantna za nekog drugog kao sredstvo za dokazivanje u pravnom saobraćaju.⁷³ I tu, takođe, nije riječ o preinačenju prave isprave te stoga ne bi postojalo krivično djelo. Stav da izdavalac isprave može da ispravu mijenja a da time ne čini krivično djelo sve do momenta dok isprava nije upotrijebljena, zastupan je i u ranoj jugoslovenskoj teoriji.⁷⁴

6) Najzad, i pored toga što KZ Crne Gore određujući značenje pojma isprave izričito navodi računarski podatak (član 142 stav 29), sporno je da li objekt radnje krivičnog djela falsifikovanja isprave može biti nešto što je nastalo elektronskom obradom podataka a sačuvano je na za to predviđenim medijima ili se nalazi u računaru, odnosno elektronskom uređaju koji može da sačuva takve podatke. Široko korišćenje računara⁷⁵ daje ovom pitanju veliki praktični značaj. Nesporna je činjenica da računarski (elektronski ili digitalni) podaci mogu da, i pored određenih specifičnosti, služe kao dokaz u pravnom saobraćaju.⁷⁶ Međutim, sporno je da li oni kao takvi ispunjavaju uslove da se smatraju ispravom u smislu krivičnog djela falsifikovanja isprave, tj. da budu njegov objekt radnje izvršenja. S jedne strane, računarski (digitalni) podatak ili njihov skup ne ispunjava neke uslove koji se tradicionalno smatraju konstitutivnim za pojam isprave, a s druge strane, interpretativna odredba člana 142 stav 29 izričito govori o tome da pojam isprave obuhvata i računarski

⁷² Pri tome, korekcije su dozvoljene samo u odnosu na materijalne greške a ne i na one koje su koncepcijskog karaktera, koje se tiču vrednovanja i zaključivanja. Vid. R. Giovagnoli, *op. cit.*, pp. 316–317.

⁷³ To je vladajuće shvatanje u stranoj teoriji i sudskoj praksi. Up. R. Rengier, *op. cit.*, p. 214.

⁷⁴ V. Komentar krivičnih zakona Srbije, Kosova i Vojvodine (redakcija N. Srzentić), 1981, str. 694.

⁷⁵ Taj pojam treba shvatiti u širem smislu i njime obuhvatiti sve uređaje koji mogu elektronski da obrađuju podatke, a to su svakako i savremeni smart mobilni telefoni koji predstavljaju male računare.

⁷⁶ Pojavila se i digitalna forenzika kao posebna disciplina koja se bavi računarskim podacima kao dokazima, prije svega u krivičnom postupku. Vid. S. Atanasijević, Digitalna forenzika, Kragujevac, 2012, DOI: 10.13140/RG.2.2.32248.70406. Takođe i M. Pisarić, Elektronski zapisi kao dokazi u krivičnom postupku *Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2/2009, str. 526–528.

podatak.⁷⁷ Isprava predstavlja otjelotvorenje (materijalizovanje) izjave njenog izdavaoca. To materijalizovanje mora biti relativno trajno, odnosno da traje određeno vrijeme. Izjava koja je materijalizovana u određenom predmetu mora da bude vidljiva, tj. mora postojati mogućnost da je druga lica na taj način saznaju. Potrebno je i to da se na osnovu isprave može identifikovati njen izdavalac koji ima položaj garanta u smislu da on stoji iza određene izjave.⁷⁸ I najzad, potrebno je da predmet koji sadrži određenu izjavu izdavaoca može da posluži kao dokaz u pravnom saobraćaju. Sve to teško da može da postoji kada je u pitanju računarski podatak. On, kao takav, nije materijalizovan. Računarski podatak, sam po sebi, nema ni neko značenje, tj. on je sekvenca od jednog ili više simbola (sistem binarnih brojeva od jedinica i nula) kojoj se tumačenjem daje određeno značenje. Bez posebnih uređaja (računara i sl.) on nije ni vidljiv. Takođe, ne posjeduje trajnost i vrlo lako se može mijenjati.⁷⁹ Sam po sebi on ne ispunjava uslove da bude smatran ispravom, pa stoga i ne može biti objekt radnje krivičnog djela falsifikovanja isprave. Nema sumnje da se računari i računarski programi mogu koristiti prilikom falsifikovanja isprave, ali u tom slučaju nije računarski podatak ono što je predmet falsifikovanja. Prije bi se moglo reći da je on (odnosno računarski program) sredstvo za falsifikovanje isprave. No, i napravljena ili prepravljena isprava koja se još nalazi u računaru ili na nekom mediju za memorisanje elektronskih podataka, nema svojstvo isprave.⁸⁰ Opet, ako se odštampa ona dobija status kopije koja je samo odraz onoga što se nalazi u memoriji u elektronskom obliku.

Poseban problem predstavlja pitanje značaja skeniranog potpisa u pravnom saobraćaju.⁸¹ Po pravilu, iako može da ima određenu doka-

⁷⁷ U odredbi stava 20 člana 142 KZ CG propisano je da se računarskim podatkom smatra „svako izlaganje činjenica, podataka ili koncepata u obliku koji je pogodan za obradu u računarskom sistemu, uključujući tu i programe pomoću kojih računarski sistem vrši svoje funkcije“. Ovako određen pojam računarskog podatka ne doprinosi značajno davanju odgovora na pitanje da li računarski podatak može da ispunjava uslove da se smatra ispravom kao objektom radnje izvršenja krivičnog djela iz člana 412 KZ-a.

⁷⁸ Računarski podatak je „apstraktna reprezentacija informacije“. Ona „predstavlja samo sekvencu bitova i ne poseduje neka vidna svojstva koja bi ukazala na autentičnost ili poreklo informacija“. S. Atanasijević, *op. cit.*, str. 9.

⁷⁹ Ukazuje se na latentnost (nemogućnost neposrednog saznavanja) i osjetljivost računarskih podataka u smislu da se lako mogu oštetiti, odnosno izmijeniti, falsifikovati, sakriti, ili uništiti. M. Pisarić, *op. cit.*, str. 523.

⁸⁰ Pojava tzv. elektronskog dokumenta čini ovo pitanje još složenijim. Naime, Zakonom o elektronskom dokumentu („Službeni list CG“, broj 5/08) propisano je da on ima istu pravnu valjanost kao dokument sačinjen na papiru ako ispunjava propisane uslove.

⁸¹ Treba razlikovati skenirani od elektronskog potpisa kao skupa podataka u elektronskom obliku i koji je propisima izjednačen sa pravim potpisom. Njega je vrlo teško falsifikovati, za razliku od skeniranog potpisa koji se određenim tehnikama, može mijenjati ili stavljati na različita dokumenta (kao i kod fotokopiranog potpisa). Skenirani potpis se, međutim, sve više koristi i vrlo lako se generiše u određenim programima (PDF) i onda, po potrebi, smješta na određeni

znu vrijednost (što zavisi od okolnosti konkretnog slučaja), skenirani potpis nije isto što i originalni svojeručni potpis i nema to dejstvo i značaj. Tome se pridružuje i pitanje značaja elektronske pošte (e-mail), odnosno pitanje da li e-mail može imati svojstvo isprave. Ukoliko nema elektronski potpis (što je u korišćenju elektronske pošte vrlo rijetko), to mu svojstvo ne bi trebalo priznati.⁸²

Iznijeto ukazuje da proširivanje pojma isprave i na računarski podatak kada je u pitanju krivično djelo falsifikovanja isprave nailazi na vrlo ozbiljne probleme u tumačenju. Sa velikim teškoćama bi u odnosu na računarski podatak kao takav, eventualno, moglo biti primijenjeno krivično djelo iz člana 412. U nekim slučajevima, onda kada su ispunjeni uslovi za to, moglo bi se primijeniti neko krivično djelo iz glave krivičnih djela protiv bezbjednosti računarskih podataka, a u obzir bi (u zavisnosti od činjeničnog stanja) dolazilo i krivično djelo sprečavanje dokazivanja iz člana 390.⁸³ De lege ferenda, ima opravdanja da se razmišlja o unošenju posebnog oblika u član 413 onda kada je objekt radnje računarski podatak i njegovo falsifikovanje.⁸⁴

Kao što se vidi, postoji više spornih situacija u kojima se javlja sumnja da li neka isprava može biti objekt radnje ovog krivičnog djela. U većini tih situacija jedno kompleksno tumačenje vodi rezultatu da ne postoji krivično djelo, ili da obuhvatanje djela kriminalnom zonom može da trpi ozbiljne prigovore.

dokument. On ima određeni dokazni značaj, ali zbog mogućnosti da se relativno jednostavno sa njim manipuliše, ne bi ga trebalo izjednačiti sa svojeručnim potpisom kao sastavnim dijelom isprave.

⁸² Tako Cramer/Heine u: Schönke/Schröder Heine, *op. cit.*, p. 2538.

⁸³ No, ni prilikom oblikovanja te inkriminacije nije se imao u vidu računarski podatak, tako da bi se i njena primjena suočila sa određenim problemima. Čak i kada bi se računarski podatak podveo pod pojam predmeta (stav 2), radnja izvršenja ne predviđa izmjenu i prepravljanje tih podataka, već samo sakrivanje, uništenje, oštećenje ili činjenje neupotrebljivim isprave ili predmeta koji služe za dokazivanje.

⁸⁴ I u drugim zemljama se javio problem kako krivičnopravno reagovati u slučaju falsifikovanja računarskih podataka koji imaju značaj za dokazivanje u pravnom saobraćaju. Polazeći od toga da se računarski podatak kao takav ne može smatrati ispravom, rješenje se traži u primjeni drugih inkriminacija a ne falsifikovanja isprave. Na primjer, u Njemačkoj se takvi slučajevi podvode pod krivično djelo iz § 269 njemačkog KZ-a, a ne krivično djelo falsifikovanja isprave iz §267. Djelo iz § 269 postoji onda kada su stvoreni i sačuvani ili izmijenjeni računarski podaci koji bi u slučaju da su neposredno vidljivi (i čitljivi) predstavljali lažnu ili prepravljenu ispravu. Up. Th. Fischer, *op. cit.* p. 2168. U Rumuniji je u KZ unijeto novo krivično djelo kompjuterskog falsifikovanja (član 325) čija radnja izvršenja je stvaranje, mijenjanje ili brisanje računarskih podataka koje za posljedicu ima lažne podatke koji su namijenjeni upotrebi u pravnom saobraćaju. Vid. S. Jirilaianu, Computer related forgery, between concept and reality, International Conference *Knowledge-based organization*, Vol. XXI 2 2015, De Gruyter open, pp. 442–443.

2.3. Objekt radnje težeg oblika falsifikovanja isprave

Teži oblik (stav 2) postoji s obzirom na vrstu objekta radnje. U pogledu radnje izvršenja teži oblik se ne bi razlikovao od osnovnog da crnogorski zakonodavac nije odlučio da i izdavanje prave isprave sa neistinitim sadržajem obuhvati ovim krivičnim djelom. Naime, tu radnju izvršenja je teško dovesti u vezu sa vrstama isprave navedenim u težem obliku ovog krivičnog djela. Ukoliko se izdaje javna isprava sa neistinitim sadržajem ili se u javnu ili službenu knjigu ili drugu knjigu koja se vodi na osnovu zakona unese neistiniti podatak (ili ne unese važan podatak) čime ona dobije karakter neistinite isprave, po pravilu, postojaće krivično djelo falsifikovanja službene isprave (član 414 KZ-a). Kada su u pitanju druge isprave navedene u stavu 2 člana 412 takođe je teško zamisliti da ih neko izdaje kao prave isprave ali sa neistinitim sadržajem (testament, ček, mjenica), ali to ipak nije isključeno.

Osnovni oblik (stav 1) prerasta u teži onda kada je učinjen u pogledu javne isprave, testamenta, mjenice, čeka, javne ili službene knjige ili druge knjige koja se mora voditi na osnovu zakona.

Odgovarajućim propisima je određen pojam testamenta,⁸⁵ mjenice⁸⁶ i čeka⁸⁷. Javne knjige su one knjige koje, na osnovu zakona, vode nadležni organi i u koje se upisuju određene pravno relevantne činjenice (određeni registri kao što su matični registri rođenih, vjenčanih i umrlih, katastar i dr.). One su javne jer u njih imaju pravo uvida lica koja za to imaju pravni interes. Objekt radnje mogu biti i službene i druge knjige ukoliko je njihovo vođenje zakonom predviđeno kao obavezno. Javna isprava je ona isprava koju je u propisanom obliku izdao nadležni državni organ, ali su to i isprave koje je izdala ustanova, odnosno drugi subjekt koji na osnovu zakona vrši javna ovlašćenja. Postoji izgrađen stav sudske prakse šta sve predstavlja javnu ispravu (pasoš, lična karta, diploma o završenom fakultetu, sanitarna knjižica i dr.).⁸⁸ Za razliku od registarskih tablica motornog vozila, koje predstavljaju javnu ispravu jer ih izdaje nadležni organ,⁸⁹ u sudskoj praksi nije sporno da broj šasije na motornom vozilu nije javna već privatna isprava (VS Srbije Kzz. 31/03).

⁸⁵ Pojam i vrste testamenta detaljno su regulisani Zakonom o nasljeđivanju („Sl. list CG“, br. 74/2008 i 75/2017 — odluka US). Bilo koja vrsta testamenta može biti objekt radnje težeg oblika krivičnog djela falsifikovanja isprave.

⁸⁶ Vid. Zakon o mjenici („Sl. list CG“, brj 45/05).

⁸⁷ U Crnoj Gori ček kao sredstvo plaćanja ima mali značaj, pa je zato i praktični značaj falsifikovanja čeka mali. Čekovi se vrlo rijetko koriste a domaće banke ih uopšte i ne izdaju, već samo (uz proviziju) unovčavaju inostrane čekove. Bez obzira na to, dok se god koristi bilo koja vrsta čeka (npr. putnički čekovi), opravdano je falsifikovanje čeka smatrati težim oblikom falsifikovanja isprave.

⁸⁸ Vid. Z. Stojanović, O. Perić, *Krivično pravo, posebni deo*, 14. izdanje, Beograd, 2011, str. 305.

⁸⁹ Da registarske tablice predstavljaju javnu ispravu „jer ih izdaje nadležni organ unutrašnjih poslova“ je stav koji je u sudskoj praksi nesporan. Tako, na primjer, Viši sud u Podgorici u odluci Kž. br. 271/20 od 16. aprila 2020.

Na subjektivnom planu, umišljaj, osim ostalih bitnih obilježja, mora da obuhvati i svijest učinioca da djelo čini u odnosu na neku od navedenih isprava. Ukoliko to nije slučaj, postojaće osnovni oblik ovog krivičnog djela (stav 1).

3. Posebni slučajevi falsifikovanja isprave

U skladu sa tradicijom iz jugoslovenskog krivičnog zakonodavstva, KZ Crne Gore uz osnovno krivično djelo falsifikovanja isprave predviđa u zasebnom članu i više posebnih slučajeva falsifikovanja isprave. Odredbama člana 413 predviđeni su posebni oblici krivičnog djela falsifikovanja isprave koji se kažnjavaju kaznom propisanom u članu 412.⁹⁰ Oni su u tijesnoj vezi sa osnovnim krivičnim djelom falsifikovanja isprave iz člana 412, pa ih je stoga neophodno makar ukratko razmotriti. Predviđeno je pet posebnih oblika falsifikovanja isprave. Oni su, moglo bi se reći, akcesorne prirode u odnosu na opšte djelo iz člana 412. U svakom od tih slučajeva smatra se da postoji falsifikovana isprava. Radnja izvršenja posebnih oblika, kao i modaliteti objekta radnje su dosta različiti i otuda i potreba njihovog posebnog propisivanja. Međutim, kada je u pitanju upotreba tih isprava i njihovo nabavljanje radi upotrebe, u svemu se primjenjuju odredbe djela iz člana 412, a takođe i u pogledu namjere kao subjektivnog elementa. Upotreba takvih isprava, kao i njihovo nabavljanje radi upotrebe, predstavlja krivično djelo. Izvršenjem nekog od navedenih oblika može nastati isprava koja je objekt radnje ili osnovnog ili težeg oblika krivičnog djela iz člana 412, od čega zavisi i propisana kazna.

U pogledu odnosa sa opštim krivičnim djelom iz člana 412 jeste i pitanje da li kod ovih posebnih slučajeva treba razlikovati lažnu, odnosno preinačenu ispravu i pravu ispravu sa neistinitim sadržajem. Iako predviđanje i izdavanje neistinite isprave kod osnovnog oblika iz člana 412 ima značajne reperkusije (a, kao što je rečeno, izaziva i dileme u pogledu opravdanosti propisivanja), ovdje to nema značaj. Inkriminirani su određeni načini izdavanja isprave bez obzira da li je njihova sadržina istinita ili nije.⁹¹

U prvom slučaju hartija, blanket ili drugi predmet na kojem je neko lice stavilo svoj potpis neovlašćeno se popunjava izjavom koja ima vrijednost za pravne odnose. Riječ je o zloupotrebi potpisa koji je, iz bilo kojih razloga, stavljen na praznu hartiju, blanket, neki formular i dr. Ukoliko je potpisana hartija, blanket ili drugi predmet već bila popunjena (makar u djelimično), postojaće po pravilu djelo iz člana

⁹⁰ Te su odredbe identične sa onima koje je u članu 307. sadržao KZ FNRJ iz 1951. godine. Međutim, te odredbe su nastale još ranije, jer ih je u istom obliku poznavao i KZ Kraljevine Jugoslavije iz 1929. godine (§ 232).

⁹¹ Svi ovi oblici su inkriminirani zbog nedozvoljenog načina njihovog nastanka, a pitanje istinitosti sadržine je irelevantno. Iako one, po pravilu, imaju neistinitu sadržinu, ono postoji i onda kada je njihova sadržina istinita. Tako Đ. Đorđević, D. Kolarić, *Krivično pravo, Posebni deo*, Beograd, 2020, str. 246.

412, tj. radiće se o dodavanju sadržine isprave, a time i o preinačenju prave isprave. Potrebno je da se to čini bez znanja, ili bez saglasnosti lica koje je stavilo svoj potpis.

U drugom posebnom slučaju inkriminisana je prevarna djelatnost. Naime, izvršilac obmanjuje drugo lice u pogledu sadržaja isprave, pa to lice stavi svoj potpis na tu ispravu, smatrajući da se potpisuje pod drugu ispravu ili pod drugi sadržaj. Na primjer, ovo djelo postoji u slučaju kada je izvršilac naveo pasivnog subjekta da potpiše ispravu koja ima karakter testamenta, predstavljajući mu lažno tu ispravu kao punomoćje za banku.⁹²

U trećem slučaju radi se o tome da se isprava izdaje u ime drugog lica bez njegovog ovlašćenja ili u ime lica koje ne postoji. Ovim oblikom se obuhvataju dvije situacije. Jedna je kada se isprava izdaje u ime drugog lica bez njegovog ovlašćenja, a druga kada se isprava izdaje u ime lica koje ne postoji (to se odnosi i na lice koje je umrlo prije izdavanja takve isprave).

Četvrti posebni oblik postoji kada izdavalac isprave uz svoj potpis stavi da ima položaj ili čin ili zvanje iako nema takav položaj, čin ili zvanje. Potrebno je da to ima bitni uticaj na dokaznu snagu isprave. Da li će taj uslov biti ispunjen, zavisi od toga koji je položaj, odnosno zvanje navedeno i o kojoj se ispravi radi, tj. da li je to u konkretnom slučaju imalo bitni uticaj na dokaznu snagu, odnosno uvjerljivost te isprave.

Peti slučaj podrazumijeva da se isprava načini na taj način što se neovlašćeno upotrijebi pravi pečat ili znak. U vezi sa upotrebom registarskih tablica motornog vozila na drugom vozilu a ne na onom za koje su izdate, neki sudovi smatraju da je u pitanju posebni slučaj falsifikovanja iz člana 413 tačke 5 sa obrazloženjem da je upotrijebljen pravi znak.⁹³ Ako se pođe od pojma vezane isprave (vid. gore pod 2.1), registarske tablice koje se koriste na drugom vozilu a ne na onom za koje su izdate, ne predstavljaju „pravi znak“ u smislu ovog posebnog oblika. Skidanjem sa vozila kome pripadaju i postavljanjem na drugo vozilo napravljena je lažna (vezana) isprava. Registarske tablice imaju značaj za pravni saobraćaj i predstavljaju „pravi znak“ samo u vezi sa određenim motornim vozilom za koje su izdate jer zajedno sa njim predstavljaju (javnu) vezanu ispravu. U sudskoj praksi je vladajući ispravan stav da i takvi slučajevi predstavljaju krivično djelo iz člana 412 stav 2, a ne ovaj poseban slučaj falsifikovanja. Nema razloga da se njihova upotreba ne smatra krivičnim djelom iz člana 412, već posebnim slučajem falsifikovanja iz člana 413 tačka 5. Svrha propisivanja posebnih oblika falsifikovanja isprave jeste da se obuhvate određeni slučajevi falsifikovanja isprave koji se ne mogu (ili bi to bilo krjanje sporno) podvesti pod odredbe člana 412.

⁹² Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika*, deseto izdanje, Beograd, 2020, str. 1066.

⁹³ Na primjer, Osnovni sud u Pljevljima K. br. 69/14 od 2. jula 2014. Na taj stav se nailazi i u sudskoj praksi u Srbiji čiji Krivični zakonik sadrži identično rješenje kao ono u članu 413 KZ-a Crne Gore. *Ibid.*, str. 1066.

To u ovom slučaju nije tako. Ako se prihvati pojam vezane isprave nema smetnji da se i ovaj slučaj podvede pod krivično djelo falsifikovanja isprave iz člana 412 stav 2.

Kod ovog posebnog oblika u praksi se javio kao sporan slučaj kada određeno lice jeste ovlašćeno da upotrebljava pečat u vezi sa poslovima i funkcijom koju vrši, ali postoji dilema da li je ono ovlašćeno da izdaje određene isprave. Međutim, i u slučaju da neko lice nije izričito ovlašćeno da izdaje određenu vrstu isprava, to još ne znači da je neovlašćeno upotrijebilo pravi pečat izdajući takvu ispravu, već se to mora utvrđivati s obzirom na to da li ta isprava i njen sadržaj imaju određenu vezu sa poslom koji to lice vrši i u vezi sa kojim mu je povjeren pečat.⁹⁴ I povjereni pečat u vršenju nekog posla ili funkcije se može neovlašćeno upotrijebiti ako je u pitanju izdavanje isprave koja nije u vezi sa poslom ili funkcijom koju to lice vrši.

Kod svih oblika neophodno je postojanje umišljaja. Ukoliko neko drugo lice, a ne ono koje je preduzelo radnju izvršenja nekog od pet oblika, upotrijebi tako dobijenu lažnu ispravu kao pravu, neophodno je da kod njega postoji svijest o tome da je riječ o ispravi do koje se došlo izvršenjem nekog od navedenih oblika.

Može se ocijeniti da je propisivanje posebnih slučajeva falsifikovanja isprave u osnovi opravdalo svoju svrhu. Ovo rješenje postoji skoro jedan vijek (od jugoslovenskog KZ-a iz 1929), a *ratio* njegovog uvođenja i zadržavanja (i to u neizmijenjenom obliku) u tako dugom periodu jeste nastojanje da se na taj način obuhvate i neki posebni slučajevi falsifikovanja isprave za koje je sporno da li se mogu primijeniti odredbe opšteg krivičnog djela falsifikovanja isprave.⁹⁵ Ipak, potrebno je preispitati neke od tih oblika sa aspekta danas razvijenije dogmatike koja stoji iza opšteg krivičnog djela falsifikovanja isprave, tj. stavova teorije i sudske prakse koji nijesu postojali u vrijeme kada su inkriminirani posebni slučajevi falsifikovanja isprave. U nekim slučajevima nema više potrebe da se pribjegava ovoj posebnoj inkriminaciji ili je bar nužno drugačije formulirati zakonski opis nekih od tih posebnih oblika. Jer, kao što se vidi u slučaju korišćenja registarskih tablica koje ne pripadaju motornom vozilu na koje su postavljene, posebni oblici umjesto da rješavaju spornu situaciju vode spornom pitanju da li uopšte ima potrebe da se primjenjuje neki od posebnih slučajeva falsifikovanja ili je djelo obuhvaćeno opštom inkriminacijom falsifikovanja isprave.

⁹⁴ Opravdano je od strane prvostepenog i drugostepenog suda (osnovni sud u Beranama k. br. 283/14 od 23. 06. 2015. i Viši sud u Bijelom Polju Kž, br. 446/15 od 7. 10. 2015) zauzet stav da ne postoji ovo krivično djelo jer je okrivljeni kao predsjednik Mjesne zajednice bio ovlašćen da izdaje potvrde njenim stanovnicima i da pri tome koristi pečat mjesne zajednice. U konkretnom slučaju on je, na osnovu neposrednog uvida, izdavao potvrde o tome da je usljed višednevnog nestanka struje došlo do kvarenja namirnica u zamrzivačima stanovnika da bi oni te potvrde koristili u parničnom postupku za ostvarivanje naknade štete od preduzeća za prenos električne energije.

⁹⁵ Vid. J. Tahović, *op. cit.* (1957), str. 591.

Zaključak

U primjeni krivičnog djela falsifikovanja isprave sudska praksa se suočava sa rješavanjem složenih pravnih pitanja. Iako je riječ o krivičnom djelu iza kojeg stoji bogata sudska praksa kao i teorijski stavovi, nije mali broj pitanja koja su sporna. U ovom radu su detaljno analizirana dva bitna obilježja bića ovog krivičnog djela koja čine njegovu suštinu, a to su radnja izvršenja i objekt radnje. Širok pojam isprave koji je prihvaćen u krivičnom pravu (što sa aspekta krivičnopravne zaštite u načelu ima svoje opravdanje), kao i brojni oblici radnje izvršenja, stvaraju probleme u primjeni u pogledu preciziranja što sve može, i treba da obuhvati ova inkriminacija u odnosu na različite pojavne oblike u kojima se falsifikovanje isprave u stvarnosti može ispoljiti. Razmotrena su brojna pitanja i problemi koji se javljaju kako u pogledu radnje izvršenja, tako i u pogledu objekta radnje, te su zauzeti i određeni stavovi. Zato u radu nijesu mogla da budu obuhvaćena i druga pitanja koja su značajna za ovo krivično djelo (između ostalog, od velikog je značaja odnos sa drugim krivičnim djelima).

U pogledu zakonskog oblikovanja ovog krivičnog djela nema opravdanja da se ovom inkriminacijom koja se u modernom krivičnom zakonodavstvu ograničava samo na tzv. materijalni falsifikat, obuhvati i izdavanje neistinite isprave (intelektualni falsifikat) kao radnja izvršenja. Ne samo da ne postoje ubjedljivi argumenti za to da, kako se to obično kaže, izgovorena laž samo zato što je napisana postaje krivično djelo, nego time sama inkriminacija gubi kompaktnost i konsekvencnost jer obuhvata dvije heterogene situacije. To nema svoje kriminalnopolitičko opravdanje kada je u pitanju privatna isprava. Ono što može da opravda krivičnopravnu reakciju jeste upotreba takve isprave, ali to je već situacija koja je, pod određenim uslovima, obuhvaćena krivičnim djelom prevare. Takođe, sa aspekta postojećeg rješenja, zakonsko proširivanje pojma isprave i na računarski podatak, stvara brojne i složene probleme u primjeni opšteg krivičnog djela falsifikovanja isprave iz člana 412, pa bi zbog specifičnosti te situacije bilo opravdano u članu 413 predvidjeti novi posebni oblik.

Literatura

1. Arzt, G., Weber, U., Heinrich, B., Hilgendorf, E., *Strafrecht, Besonderer Teil*, 3. Auflage, Bielefeld, 2015.
2. Atanacković, D., *Krivično pravo, posebni dio*, Beograd, 1981.
3. Atanasijević, S., Digitalna forenzika, Kragujevac, 2012, DOI: 10.13140/RG.2.2.32248.70406.
4. Babić, M. i dr. *Komentari krivičnih/kaznenih zakona u Bosni i Hercegovini*, knjiga II, Sarajevo, 2005.
5. Bogišić, V., Sudski postupak u Crnoj Gori (Popis iz godine 1873), priredio S. Borovski, *Zapisi*, sv. 2 1939.

6. Brockhaus, M., Die Urkundenfälschung und die Strafflosigkeit der „schriftlichen Lüge“ Ein Erklärungsversuch aus historischer Sicht bis zum Reichsstrafgesetzbuch von 1871, *ZIS* 11/2008.
7. *Codice penale operativo, Annotato con dottrina e giurisprudenza* (a cura di L. Ciafardini et al), XV edizione, Napoli, 2019.
8. Delić, N., Krivična dela protiv pravnog saobraćaja u Krivičnom zakoniku Srbije, *Godišnjak Pravnog fakulteta*, 1/2013.
9. *Die wichtigsten Entscheidungen für Ausbildung und Praxis, Strafrecht*, Köln, 1996.
10. Đorđević, Đ., Kolarić, D., *Krivično pravo, Posebni deo*, Beograd, 2020.
11. Fabrizy, E., *Strafgesetzbuch, Kurzkomentar*, Wien, 2002.
12. Fischer, Th., *Strafgesetzbuch und Nebengesetze*, 67. Auflage, München, 2020.
13. Giovagnoli, R., *Manuale di diritto penale*, Torino, 2019.
14. Jirilaianu, S., Computer related forgery, between concept and reality, International Conference *Knowledge-based organization*, Vol. XXI No 2 2015, De Gruyter open, 2015.
15. Jovašević, D., Hašimbegović, T. Krivična dela falsifikovanja, Beograd, 2000.
16. *Kenny's Outlines of Criminal Law*, Cambridge, 1962.
17. Kambovski, V., *Kazneno pravo, Poseben del*, Skorje, 2003.
18. Kindhäuser, U., *Strafgesetzbuch, Lehr- und Praxiskommentar*, 3. Auflage, Baden-Baden, 2006.
19. Küper, W., *Strafrecht Besonderer Teil, Definitionen mit Erläuterungen*, 7. Auflage, Heidelberg, 2008.
20. *Коментар кривичних закона СР Србије, САП Косова и САП Војводине*, група аутора, редакција Н. Срзентић, Београд, 1981.
21. Kühl, K., *Strafgesetzbuch, Kommentar*, München, 2011.
22. Lazarević, Lj., *Krivično pravo, posebni deo*, Beograd, 1981.
23. Nestler, N., Zur Urkundenqualität von Fotokopien und (Computer-)Faxen, *ZJS* 4/2010.
24. Perović, K., *Falsifikovanje isprava — u zakonodavstvu, pravnoj nauci i sudskoj praksi*, Nikšić, 1989.
25. Pisarić, M., Elektronski zapisi kao dokazi u krivičnom postupku, *Zbornik Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 2/2009.
26. Rengier, R., *Strafrecht Besonderer Teil II, Delikte gegen die Person und die Allgemeinheit*, 3. Auflage, München, 2000.
27. Rojas, L. E., Dogmengeschichte der Urkundenfälschung, in: Grundlagen und Dogmatik des gesamten Strafrechtssystems, *FS für W. Frisch*, Berlin, 2013.
28. Simić, I., *Krivični zakonik — praktična primena*, Beograd, 2007.
29. Sonnen, B.-R., *Strafrecht Besonderer Teil*, Heidelberg, 2005.
30. *Srednjevekovni Statut Budve* (priređili M. Luketić i Ž. Bujuklić), Budva 1988.
31. Stojanović, P., *Zakonik Vladike Petra I i Danilov zakonik, Istorijsko-pravna studija*, Cetinje, 1982.
32. Stojanović, P., *Nastajanje savremenog prava u Crnoj Gori (1850–1900)*, Titograd, 1991.
33. Stojanović, Z., *Krivično pravo*, Podgorica, 2008.
34. Stojanović, Z., *Komentar Krivičnog zakonika*, Podgorica, 2010.
35. Stojanović, Z., *Komentar Krivičnog zakonika*, deseto izdanje, Beograd, 2020.
36. Stojanović, Z., *Krivično pravo, Opšti deo*, 27. izdanje, Beograd, 2020.
37. Stojanović, Z., Perić, O., *Krivično pravo, posebni deo*, 14. izdanje, Beograd, 2011.

38. Stojanović, Z., Perić, O., *Komentar Krivičnog zakona Republike Srbije i Republike Crne Gore s objašnjenjima*, Beograd, 1996.
39. Schneider, S. R., *Strafrecht BT III*, Frankfurt am Main, 2017.
40. Schönke A., Schröder, H., *Strafgesetzbuch, Kommentar*, 28. Auflage, München, 2010.
41. Tahović, J., *Krivično pravo, posebni deo*, Beograd, 1947.
42. Tahović, J., *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, 1957.
43. Živanović, T., *Osnovi krivičnog prava Kraljevine Jugoslavije, Posebni deo*, II knjiga sv. 2, Beograd, 1936.

Zoran Stojanović, PhD

CRIMINAL OFFENCE OF DOCUMENT FORGERY IN MONTENEGRIN CRIMINAL LAW

The material elements of the criminal offence of document forgery are the act of perpetration and the object of forgery. The offence can be committed by five acts alternatively. The object of forgery is a document which is very broadly defined. Analysing and explaining these elements, the author critically re-examines the legal solution in the Criminal Code of Montenegro. The specificity of this solution, which is that the issuance of a real but untruthful document is envisaged as a form of the act of perpetration, cannot be justified when it comes to private documents. Also, raising the rank of perpetration to the inclusion of the preparatory work of obtaining a false or untruthful document for use is dubious in view of criminal policy. The paper also deals with several controversial issues that arise in court practice. Having in mind the arguments and attitudes represented in theory and practice, certain answers are given to these questions, starting from those which deal with a distinction between making a fake and altering a true document to the questions of what can (or cannot) be considered a fake or altered document with emphasis on some types of documents that have great practical significance (so-called related documents, photocopied documents, obvious falsifications, a false document issued or signed by an unauthorized person but with the consent of the person in whose name the document is issued, forgery of invalid and legally non-existent documents, etc.). Some attention has been paid to the neglected question in the literature so far, whether computer data (despite the explicit legal provision) can be considered a document as the object of this criminal offence. Having in mind the arguments of theory and court practice, the paper tries to give answers to these controversial questions.

Key words: Montenegrin criminal law, document forgery, false document, modified document, untruthful document, use of forged documents